

पञ्चवर्षीय व्यवस्थापन कार्ययोजना

(२०७२/७३ - २०७७/७८)

धनुषाधाम वनस्पति उद्यान

धनुषाधाम, जनकपुर

नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
वनस्पति विभाग
थापाथली, काठमाडौं

विषय सूची

कार्यकारी सारांश	१
खण्ड - १ : धनुषधाम वनस्पति उद्यान	६
१.१. परिचय	६
१.२. वनस्पति उद्यान स्थापनाको उद्देश्य	६
१.३. इतिहास	७
१.४. भौगोलिक अवस्थिति	७
१.५. सीमाना	७
१.६. पहुँच	७
१.७. क्षेत्रफल र आसपासको वातावरण	७
१.८. वर्तमान अवस्था	७
१.९. मौजूदा भौतिक पूर्वाधारहरु	८
१.१०. उद्यानको मौजूदा विकासको रूपरेखा	८
१.११. चालू वर्षको कार्यक्रम र बजेट	९
१.१२. हालको दरवन्दी	१०
१.१३. समस्याहरु	१०
खण्ड - २ : कार्य विधि	११
खण्ड - ३ : व्यवस्थापन योजना	१५
३.१. लक्ष्य	१५
३.२. उद्देश्य	१५
३.३. कार्यक्रमहरु	१५
३.४. प्रस्तावित संगठन	१९
खण्ड - ४ : कार्य योजना	२०
खण्ड - ५ : अनुमानित लागत	२४
खण्ड - ६ : अपेक्षित उपलब्धी तथा सुभाव	३०
६.१. अपेक्षित उपलब्धी	३०
६.२. सुभावहरु	३०
अनुसूची- १ : सरोकारवालाहरुसँगको छलफलको माइन्यूट	३३
अनुसूची- २ : सरोकारवालाहरुसँगको छलफलका फोटोहरु	३४
अनुसूची- ३ : सामाजिक-आर्थिक सर्वेक्षण	३५
अनुसूची- ४ : उद्यानमा लगाइएका विरुवाहरुको सूची	३७
अनुसूची- ५ : उद्यानको Landscape डिजाइन	४०

कार्यकारी सारांश

मानवकालागी वनस्पतिको अति महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ । बास, खाद्य पदार्थ, लुगा फाटो, औषधी र जीवनका अन्य आवश्यकताको परिपूर्तिकालागी मानव वनस्पतिमा आश्रित रहने गरेको छ । जैविक विविधताको एक महत्वपूर्ण अंग वनस्पति हो । तसर्थ जैविक विविधतालाई दिगो रूपमा जोगाइ राख्नकोलागी वनस्पतिको संरक्षण गर्नु अति आवश्यक छ । तर मानव नै जैविक विविधताको ह्रासको एक कारण बनीरहेको छ । मानव शृजित विभिन्न क्रियाकलापहरूले जैविक विविधताको ह्रास हुँदै आइरहेको परिपेक्षमा जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने जिम्मेवारी पनि मानवकै कर्तव्य हुन आउँछ । तसर्थ जैविक विविधताको संरक्षणकालागी विभिन्न प्रयासहरु हुँदै आइरहेका छन् ।

यसै क्रममा जैविक विविधताको संरक्षणकालागी विश्वभर राष्ट्रिय निकुञ्जहरु स्थापना भएका छन् । राष्ट्रिय निकुञ्जहरुमा वनस्पतिहरुको यथास्थान संरक्षण भैरहेको छ भने परस्थान संरक्षणकालागी वनस्पति उद्यानहरुको महत्वपर्ण भूमिका रहन्छ त्यसैले विश्वभरी वनस्पति उद्यानहरु स्थापना भएका छन् । विश्वका करीब १५० देशहरुमा हाल करीब १८० वनस्पति उद्यानहरु रहेका छन् ।

वनस्पति उद्यान त्यस्तो वैज्ञानिक, संरक्षणमुखी र अनुसन्धानमूलक संस्था हो, जहाँ वनस्पतिहरुको वैज्ञानिक संकलन, अभिलेखीकरण, नामाकरण तथा अनुगमन, जनसाधारणको लागि खुल्ला, अन्य वनस्पति उद्यान, संस्थाहरुसंग संचार र समन्वय, हर्वेरियम व्यवस्थापन, ट्राक्सोनोमी लगायतका वनस्पति सम्बन्धी अनुसन्धान कार्यहरु हुन्छन् ।

यस उद्देश्य परिपूर्तिकालागी नेपालमा पनि वनस्पति उद्यानहरुको स्थापना भएका छन् । हाल जम्मा १२ वटा वनस्पति उद्यानहरु सञ्चालनमा छन् भने अरु पनि स्थापना हुने क्रममा छन् । ती मध्ये धनुषाधाम वनस्पति उद्यान एउटा हो ।

धनुषाधाम वनस्पति उद्यान

धनुषाधाम वनस्पति उद्यान जनकपुर अञ्चल, धनुषा जिल्लाको धनुषाधाममा अवस्थित छ । नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, वनस्पति विभाग अन्तरगत यो उद्यान वि.सं. २०५६ मा स्थापना भएको हो र यसले १०५ हेक्टर जग्गा ओगटेको छ । यस उद्यानले वनस्पतिहरुको स्व-स्थानीय र पर-स्थानीय संरक्षण गरी जैविक विविधताको संरक्षण गर्नका साथै वातावरणीय संरक्षणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । वृक्षारोपणका साथै जडिबुटीहरु र पुष्प खेतीको माध्यमबाट स्थानीय जनसमूदायलाई वनस्पति उद्यानको महत्व र त्यसबाट फाइदा पुऱ्याइरहेको छ ।

जिल्ला वनस्पति कार्यालय, धनुषाधामले हाल यस वनस्पति उद्यानको करीब १७.२७ हेमा उद्यान विकास, वनस्पति सदुपयोग, जडिबुटी विकासका वार्षिक कार्यक्रमहरु संचालन गरिरहेको छ । यस उद्यान भित्र प्राकृतिक अवस्थामा रहेका वनस्पतिहरुको स्व-स्थानीय संरक्षण गर्दै आएको छ । यस उद्यानभित्र खासगरी सालका रुखहरुको बाहुल्यता रहेको छ । जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने उद्देश्यले विभिन्न वनस्पति प्रजातिहरुको यथा-स्थान तथा पर-स्थान संरक्षण कार्य गरीरहेको छ । वैज्ञानिक अध्ययन तथा तथा शैक्षिक प्रयोजनकालागी यहाँ दुर्लभ तथा लोपोन्मूख वनस्पतिहरुको संरक्षण तथा प्रदर्शन प्लटहरुको व्यवस्थापन गरिएको छ ।

त्यस बाहेक अलंकारिक महत्वका विभिन्न वनस्पतिहरु, जडिबुटी तथा अन्य महत्वपूर्ण विरुवाहरुको

उत्पादन तथा व्यवस्थापन कार्य भैरहेको छ ।

धनुषाधाम एक ऐतिहासिक महत्वको स्थान भएकोले र यो उद्यान धनुषाधामको धनुष मन्दिर बाट जम्मा १०० मीटर को दूरी भित्र पर्ने भएकाले अबलोकन गर्न विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता तथा सम्बन्धित पेशाकर्मीहरु तथा तीर्थ यात्रीहरु समेत घुम्न आउने गरेका कारण यस उद्यानलाई शैक्षिक केन्द्रको साथसाथै पर्याप्त सम्भावना देखिएको छ । तसर्थ यो वनस्पति उद्यान वनस्पति अध्ययन अनुसन्धान, जनचेतना अभिवृद्धिकासाथै पर्याप्त सम्भावना देखिएको छ ।

वनस्पति उद्यान स्थापनाको उद्देश्य

- दुर्लभ, लोपोन्मूख, रैथाने तथा संकटापन्न सूचीमा परेका वनस्पतिहरुको स्व-स्थानीय तथा परस्थानीय संरक्षण गर्ने ।
- आर्थिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण वनस्पतिहरुको अनुसन्धान, र खेती प्रविधि विकास गरी प्राप्त ज्ञान र शीपलाइ समुदायमा हस्तान्तरण गर्ने ।
- वनस्पति संरक्षण तथा सदुपयोग सम्बन्धी शैक्षिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने ।
- पर्यटन विकास, शोभनीय वनस्पति र जडिबुटीको विकासबाट स्थानीय समुदायको आर्थिक सामाजिक विकासमा सहयोग पुर्याउने

इतिहास

पौराणिक कालमा मिथिलाको राजधानी जनकपुरमा राजा जनककी छोरी सीताको विवाहमा भगवान रामले धनुष उठाउदा उक्त धनुष तीन टुक्रा भई एक टुक्रा यसै स्थानमा खसेको हुँदा यो स्थानको नाम धनुषाधाम रहन गएको मानिन्छ । धनुषको टुक्रा खसेको स्थानमा अहिले धनुषा मन्दिर रहेको छ । हिन्दू धर्मांवलम्बीहरुकालागी यो क्षेत्र पवित्र मानिन्छ । हिजो आज यस धनुषा मन्दिरमा दैनिक सर्यो दर्शनार्थीहरु आउने गर्दछन् । धनुषाधाम वनस्पति उद्यान उक्त मन्दिर बाट १०० मीटर उत्तर पश्चिममा रहेको छ ।

यसै महत्वलाई ध्यानमा राखेर यो उद्यानको स्थापना भएको हो ।

भौगोलिक अवस्थिति

अक्षांश : २६°४९'१२" - २६°५०'३५" N
देशान्तर : ८६°२१'३३" - ८६°३१'८" E
उचाइ: समुद्र सतह देखि औषत १०६.६ मी.

सीमाना

पुर्व : दक्षिणी तर्फ नहर, उत्तर तर्फ आबादी
पश्चिम : आबादी
उत्तर : वन अग्नि रेखा
दक्षिण : जनकपुर धनुषाधाम सडक ।

पहुँच

धनुषाधाम वनस्पति उद्यान धनुषा बजारदेखि दक्षिण पश्चिममा रहेको छ र धनुषा बजारदेखि यस स्थलसम्म पुरनकोलागी बसको सुविधा छ ।

आगामी व्यवस्थापन योजना

यस धनुषाधाम वनस्पति उद्यानमा हाल चालू भैरहेका कार्यक्रमहरूलाई अभ्यं परिमार्जन गरी आगामी ५ बर्षकालागी यसको स्वरूप र रूपरेखाको योजना तयार गर्नुपर्ने आवश्यकता महशुस गरी यो व्यवस्थापन योजना तयार गरीएको छ ।

यस योजनामा निम्न आधारभूत कार्यहरु समावेश गरिएका छन् :

१. वनस्पति विविधताको संरक्षण तथा अनुसन्धान गर्ने
२. उद्यानलाई पर्याप्तकीय (Eco-Tourism)स्थलको रूपमा विकसित गर्ने
३. आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने
४. स्थानीय समूदायको सहभागिता र समन्वयलाई बढावा दिने
५. सुरक्षा व्यवस्थापन
६. हाल भैरहेका संरचनाहरूको मर्मत तथा आवश्यक संरचनाहरूको निर्माण

यो व्यवस्थापन योजनामा ६ वटा खण्डहरु छन् :

प्रथम खण्डमा वनस्पति उद्यानको परिचय, इतिहास, सीमाना, पहुँच, वर्तमान अवस्था, वर्तमान बजेट, कर्मचारी र समस्याहरूबारे वर्णन गरिएको छ ।

दोश्रो खण्डमा योजना तयार गर्दा अपनाइएका विधि र नतिजाबारे उल्लेख गरिएको छ ।

त्यसैगरी, तेश्रो खण्डमा व्यवस्थापकीय योजना, चौथो खण्डमा कार्य योजना र पाँचौ खण्डमा अनुमानित लागतको वर्णन गरिएको छ ।

छैठौं खण्डमा अपेक्षित उपलब्धि र सुभावहरु समावेश गरिएका छन् ।

EXECUTIVE SUMMARY

Plants are the main components of Biodiversity. Biodiversity is extremely important to human beings in terms of food, shelter, cloth, medicine, and other necessities. Therefore it is very essential to conserve plants for the sustainability of Biodiversity. Human activities are causing massive extinctions. It is the duty of Human to conserve biodiversity. Preserving species and their habitat is important for ecosystems to self-sustain themselves. National Parks are working for in-situ conservation of biodiversity, and Botanical Gardens have their crucial role. At present about 1800 Botanical Gardens are in existence in about 150 countries of the world.

Botanic Gardens Conservation International (BGCI) defines Botanic Garden: "**A botanic garden is an institution holding documented collections of living plants for the purposes of scientific research, conservation, display and education**" (Jackson 1999).

In Nepal too there are 12 Botanical Gardens to meet the same purpose. Dhanushadham Botanical Garden (DBG) is one of these.

Dhanushadham Botanical Garden (DBG)

Dhanushadham Botanical Garden is situated in Dhanushadham of Dhanusha district, Janakpur Zone. It has been established in 2056 B.S. under the Govt. of Nepal, Ministry of Forests and Soil Conservation, Department of Plant Resources. It covers about 105 hectare of land.

The garden has played an important role on environmental stability as well as is engaged in ex-situ conservation of plant diversity. Plantation, herbal crop development, floriculture development programs have been beneficial to local communities and realize the importance of Botanical Garden. Seedlings of commercially important herbal crops are being propagated and distributed to local communities and training to grow them for economic benefit has been conducted.

GEOGRAPHICAL LOCATION:

Altitude:	106.6 m above sea level
Longitude:	86° 02' 33" to 86° 03' 18" E
Latitude:	26° 49' 12" to 26° 50' 35" N

BOUNDARY:

North:	Forest Fire line
South:	Janakpurdham road
West:	Cultivated land
East:	Canal and cultivated land

ACCESS

It is situated at the south west side of Dhanusha bazaar and bus services are available to reach the site.

FUTURE MANAGEMENT PLAN:

For the coming years, DBG has challenges to continue the research as well as good management practice. Therefore, necessity of management plan being felt, a five year management plan has been prepared.

The Plan recommends actions that will be carried out in coming years to ensure the efficient and effective management and maintenance of BBG and carry out scientific research on plant science. These have been categorized as below:

- Conservation and research on biodiversity
- Develop into an eco-friendly spot for domestic and international tourists
- To promote economic development
- Promote in participation and coordination of local communities
- Security of the garden
- Maintenance of existing infrastructure and build new ones

This report is divided into six sections

In the **section-1**, introduction, history, boundary, access, present status, current fiscal year program with current staffing and problems are described.

The **section -2** describes methodology applied in the study and results obtained.

The management plan is in **section-3** and the **section-4** addresses the action plan. **Section-5** includes the estimated cost and the last section i.e. **section-6** spells on expected outputs and recommendations.

खण्ड - १

धनुषाधाम वनस्पति उद्यान

१.१. परिचय

धनुषाधाम वनस्पति उद्यान धनुषा जिल्लाको धनुषाधाममा अवस्थित छ। यो उद्यान वि.सं. २०५६ मा स्थापना भएको हो र यसले १२२ हेक्टर जग्गा ओगटेको छ। यस उद्यानले वनस्पतिहरूको स्व-स्थानीय र पर-स्थानीय संरक्षण गरी जैविक विविधताको संरक्षण गर्नका साथै वातावरणीय संरक्षणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। वृक्षारोपणका साथै जडिबुटीहरू र पुष्प खेतीको माध्यमबाट स्थानीय जनसमूदायलाई वनस्पति उद्यानको महत्व र त्यसबाट फाइदा पुऱ्याइरहेको छ।

नाम:	धनुषाधाम वनस्पति उद्यान
स्थान:	धनुषाधाम, धनुषा, जनकपुर, नेपाल
क्षेत्रफल:	१०५ हेक्टर
स्वामित्व:	नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, वनस्पति विभाग

जिल्ला वनस्पति कार्यालय, धनुषाधामले हाल यस वनस्पति उद्यानको करीब १७.२७ हेमा उद्यान विकास, वनस्पति सदुपयोग, जडिबुटी विकासका वार्षिक कार्यक्रमहरू संचालन गरिरहेको छ। यस उद्यान भित्र प्राकृतिक अवस्थामा रहेका वनस्पतिहरूको स्व-स्थानीय संरक्षण गर्दै आएको छ। यस उद्यानभित्र खासगरी सालका रुखहरूको बाहुल्यता रहेको छ। जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने उद्देश्यले विभिन्न वनस्पति प्रजातिहरूको यथा-स्थान तथा पर-स्थान संरक्षण कार्य गरीरहेको छ। वैज्ञानिक अध्ययन तथा तथा शैक्षिक प्रयोजनकालागी यहाँ दुर्लभ तथा लोपोन्मुख वनस्पतिहरूको संरक्षण तथा प्रदर्शन प्लटहरूको व्यवस्थापन गरीएको छ।

त्यस बाहेक अलंकारिक महत्वका विभिन्न वनस्पतिहरू, जडिबुटी तथा अन्य महत्वपूर्ण विरुवाहरूको उत्पादन तथा व्यवस्थापन कार्य भैरहेको छ।

धनुषाधाम एक ऐतिहासिक महत्वको स्थान भएकोले र यो उद्यान धनुषाधामको धनुष मन्दिर बाट जम्मा १०० मीटर को दूरी भित्र पर्ने भएकाले अवलोकन गर्न विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता तथा सम्बन्धित पेशाकर्मीहरू तथा तीर्थ यात्रीहरू समेत घुम्न आउने गरेका कारण यस उद्यानलाई शैक्षिक केन्द्रको साथसाथै पर्याप्त संरक्षण गर्ने लाग्ने देखिएको छ। तसर्थ यो वनस्पति उद्यान वनस्पति अध्ययन अनुसन्धान, जनचेतना अभिवृद्धिकासाथै पर्याप्त संरक्षण गर्ने लाग्ने देखिएको छ।

१.२. वनस्पति उद्यान स्थापनाको उद्देश्य

- दुर्लभ, लोपोन्मुख, रैथाने तथा संकटापन्न सूचीमा परेका वनस्पतिहरूको स्व-स्थानीय तथा पर-स्थानीय संरक्षण गर्ने।
- आर्थिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण वनस्पतिहरूको अनुसन्धान, र खेती प्रविधि विकास गरी प्राप्त ज्ञान र शीपलाई समुदायमा हस्तान्तरण गर्ने।
- वनस्पति संरक्षण तथा सदुपयोग सम्बन्धी शैक्षिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने।

- पर्यटन विकास, शोभनीय वनस्पति र जडिबुटीको विकासबाट स्थानीय समुदायको आर्थिक सामाजिक विकासमा सहयोग पुर्याउने

१.३. इतिहास

पौराणिक कालमा मिथिलाको राजधानी जनकपुरमा राजा जनककी छोरी सीताको विवाहमा भगवान रामले धनुष उठाउदा उक्त धनुष तीन टुक्रा भई एक टुक्रा यसै स्थानमा खसेको हुँदा यो स्थानको नाम धनुषाधाम रहन गएको मानिन्छ । धनुषको टुक्रा खसेको स्थानमा अहिले धनुषा मन्दिर रहेको छ । हिन्दू धर्मावलम्बीहरुकालागी यो क्षेत्र पवित्र मानिन्छ । हिजो आज यस धनुषा मन्दिरमा दैनिक सयौं दर्शनार्थीहरु आउने गर्दछन् । धनुषाधाम वनस्पति उद्यान उक्त मन्दिर बाट १०० मीटर उत्तर पश्चिममा रहेको छ ।

यसै महत्वलाई ध्यानमा राखेर यो उद्यानको स्थापना भएको हो ।

१.४. भौगोलिक अवस्थिति

अक्षांश : $२६^{\circ}४'९''$ - $२६^{\circ}५'०''$ N

देशान्तर : $८६^{\circ}२'३''$ - $८६^{\circ}३'९''$ E

उचाइ: समुद्र सतह देखि औषत १०६.६ मी.

१.५. सीमाना

पुर्व : दक्षिणी तर्फ नहर, उत्तर तर्फ आबादी

पश्चिम : आबादी

उत्तर : वन अग्नि रेखा

दक्षिण : जनकपुर धनुषाधाम सडक ।

१.६. पहुँच

धनुषाधाम वनस्पति उद्यान धनुषा बजारदेखि दक्षिण पश्चिममा रहेको छ र धनुषा बजारदेखि यस स्थलसम्म पुग्नकोलागी बसको सुविधा छ ।

१.७. क्षेत्रफल र आसपासको वातावरण

उद्यानको क्षेत्रगत अवस्था

क.सं.	स्थान	जम्मा क्षेत्रफल हे.	उद्यानले उपयोग गरेको क्षेत्रफल	जंगल क्षेत्र हे.
१.	धनुषाधाम वनस्पति उद्यान, धनुषाधाम	१०५.४१	१७.२७ हे.	८८.१४

१.८. वर्तमान अवस्था

- यस उद्यानको कूल क्षेत्रफल १०५.४१ हेक्टर रहेकोमा हाल धनुषाधाम संरक्षित वनले धेरैजसो जग्गा ओगटेको छ । १७.२७ हे. जग्गा मात्र धनुषाधाम वनस्पति उद्यानले उपयोग गरी केही भागमा जर्मप्लाज्म, हर्वल प्लट, बेत प्लट, पटेर प्लट र नर्सरीको रूपमा उपयोग भैरहेको छ र केही भाग बाँझो जमीन रहेको छ ।
- हाल यस उद्यान भित्र प्रवेश गर्न शुल्क लिने व्यवस्था गरीएको छैन ।

१.९. मौजूदा भौतिक पूर्वाधारहरु

- उद्यानको पूरा क्षेत्रलाई घेरीने गरी काँडेतार लगाइएको भएता पनि हाल विभिन्न स्थानमा चुँडिएको छ ।
- मूल प्रवेशद्वार, कार्यालय भवन- १, शेड घर - १, पाले घर - १, गोल घर - २, स्टोर भवन- १ निर्माण भएका छन् ।
- विभिन्न जडिबुटीहरुको प्रदर्शनी प्लटहरु (Demo Plot) वनाइएका छन् ।
- करीव ०.०७ हेक्टर क्षेत्रमा जडिबुटी नर्सरी छ ।

१.१०. उद्यानको मौजूदा विकासको रूपरेखा

हाल यस उद्यान भित्र विभिन्न किसिमका कार्यक्रमहरु संचालनमा छन्, जुन निम्न बमोजिम छन्:

- कार्यालय भवन अगाडि एक गोल उद्यान रहेको छ ।

कार्यालय भवन

- शोभनीय विरुवाहरुको उत्पादन तथा संरक्षण कार्य भइरहेको छ ।
- धार्मिक बाटिकामा ३० प्रजातिका धार्मिक महत्वका विरुवाहरु संरक्षित छन् ।
- यथा-स्थानीय र पर-स्थानीय गरी जम्मा १०३ प्रजातिका विरुवाहरु संरक्षित छन् ।
- त्रिफला प्लट, लेमनग्रास, सिट्रोनेला प्लट, बेत प्लट, अरहुल प्लट, तथा शैक्षिक बाटिका व्यवस्थापन भैरहेको छ ।
- सतावरी (कुरिलो), सर्पगन्धाका विरुवा उत्पादन गर्ने कार्यक्रम पनि चालू छ ।

१.११. चालु वर्षको कार्यक्रम र बजेट हाल निम्न कार्यक्रमहरु संचालनमा छन्।

क्र. सं.	कार्यक्रम र क्रियाकलाप	इकाइ	परिमाण	बजेट (रु. हजार)
(अ) पूँजीगत खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरु :				
३	सार्वजनिक निर्माण			
घाज	मौसमी शोभनीय फूल विरुद्धा उत्पादन	हजार	२०	१००
घ.ट	उद्घान पखाल/फेन्सिङ	संरचना	१	३५०
(क)	पूँजीगत खर्च कार्यक्रमको जम्मा			४५०
(आ) चालु खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरु :				
२	व्यवस्थापन खर्च			
२.१	ल्याण्डस्केप/जाति विशेष उद्घानहरुको व्यवस्थापन	संख्या	३	२५०
२.३	दुलभं, लोपोन्मुख, वनस्पति प्रजातिको संकलन तथा संरक्षण	स्थान	१	७०
३	अन्य			
३.३	अवैरेटम व्यवस्थापन	स्थान	१	१५०
३.४	वनस्पतिहरुको लेवलिङ	जिल्ला	१	२५
३.५	टिस्यूक्ल्यूचर प्रविधिवाट उत्पादित विरुद्धाहरुको संरक्षण, खेती प्रविधि परिक्षण	प्रजाति	१	७०
३.७	फर्न उद्यान व्यवस्थापन	स्थान	१	४७
४.	अध्ययन तथा अनुसन्धान कार्यक्रम			
४.१	सचेतना अभियान्द्विका लागि उद्यान भित्र शैक्षिक वाटिका व्यवस्थापन	क्षेत्र	१	५०
४.२	अन्य			
४.२.१	स्वदेशी शोभनीय फूल विरुद्धा अध्ययन अनुसन्धान	प्रजाति	१	६०
५	सहयोगी कार्यक्रम			
५.१.३	वेत पटेर व्यवस्थापन	स्थान	१	१००
५.२	अन्य			

५.२.२	पुष्टखेति प्रवर्द्धनमा पुष्ट कृषकलाई सहयोग (प्रतिवेदन)	समूह	१	१००
ड.ज्ञ	सुरक्षा तथा पालोपहरा	संख्या	३	२२५
ठ	कार्यक्रम संचालन भ्रमण/अनुगमन भ्रमण खर्च	पटक	आ.अ.	३०
-V_	चालु कार्यक्रमको जम्मा			११७७
-U_	कार्यक्रम खर्च तरफको जम्मा -S + V_			१६२७
-#_	उपभोग खर्च			२
a_	कार्यालय संचालन खर्च			५०
-I_	कूल जम्मा खर्च -U + # + a_			१६७९

१.१२. हालको दरवन्दी

जिल्ला वनस्पति कार्यालय, धनुषाको मुख्य कार्यक्षेत्र धनुषाधाम वनस्पति उद्यान हो, त्यसैले जिल्ला वनस्पति कार्यालय, धनुषाको दरवन्दीबाटै यहाँको कार्यक्रम चलिरहेको छ र जिल्ला वनस्पति कार्यालय, धनुषाको दरवन्दी निम्न बमोजिमको छ।

सि.नं.	पद	श्रेणी	सेवा/समूह	दरवन्दी
१.	सहायक वनस्पति अधिकृत	रा.प.तृ.(प्रा.)	वन/बोटानी	१
२	असिष्टेण्ट बोटानिष्ट	रा.प.अ.प्र.(प्रा.)	वन/बोटानी	१
३.	सहायक लेखापाल	रा.प.अ.प्र.द्वि.(प्र.)	प्रशासन/लेखा	१
४.	फिल्ड असिष्टेण्ट	रा.प.अ.तृ.(प्रा.)	वन/बोटानी	१
५.	कार्यालय सहायक	श्रेणी विहीन	प्रशासन	४
जम्मा कर्मचारी संख्या				८

१.१३. समस्याहरु

उद्यानमा समस्याहरु निकै भएता पनि मूख्य मूख्य निम्न रहेका छन्।

१. भौतिक पूर्वाधारहरूको निकै कमी छ।
२. उद्यानको घेरवार नभएको।
३. खुला चरिचरण भएको।
४. उद्यानको रूपमा व्यवस्थापन योजना नभएको।
५. स्थायी सिचाईको प्रवन्ध नभएको।
६. चार पांगे सवारी साधन आवश्यक रहेको।
७. हाते ट्रयाक्टर आवश्यक रहेको।
८. ट्रयाक रोड नभएको।

मथिका कारणहरूले गर्दा अबका आउदा दिनहरूमा यस उद्यानका सामु यसको प्रभावकारी व्यवस्थापनकासाथै वनस्पतिको अध्ययन, अनुसन्धान, संरक्षण र सम्बद्धन गर्ने चूनौतिहरु छन्। त्यसकारणले यसको भावी पञ्च वर्षिय व्यवस्थापन योजनाको आवश्यकता महशुस गरएको छ।

खण्ड - २

कार्य विधि

२.१. विधि

व्यवस्थापन योजना तयार गर्नकोलागी निम्न किसिमका कार्यविधिहरु अपनाइएको छ ।

२.१.१. सन्दर्भ सामाग्रीहरु अध्ययन

२.१.२. सम्बन्धित सरोकारवालासंग छलफल र सुभाव संकलन

२.१.३. सामाजिक आर्थिक सर्वेक्षण कार्य

२.१.४. स्थलगत अवलोकन, वनस्पति सर्वेक्षण तथा अध्ययन

२.१.५. जि. आई. एस. नक्शांकन तथा सीमाना सर्वेक्षण

२.१.६. उद्यानको Landscape डिजाइन

२.१.७. SWOT विश्लेषण

२.१.१. सन्दर्भ सामाग्रीहरु अध्ययन

धनुषाधाम वनस्पति उद्यान सम्बन्धी प्रकाशित विभिन्न सन्दर्भ सामाग्रीहरु, वन नीति-२०७१, प्रस्तावित वनस्पति विधेयक, वनस्पति विभागको प्रस्तावित सांगठनिक संरचना आदिको अध्ययन गरी ती कुराहरुलाई समेत मध्य नजर गरी व्यवस्थापन कार्य तयार पारीएको छ । सन्दर्भ सामाग्रीहरुको सूची सन्दर्भ सामग्रीमा समावेश गरिएको छ ।

२.१.२. सरोकारवालाहरुसंग अन्तरक्रिया

२०७१ फागुन १९ का दिन धनुषाधाम वनस्पति उद्यान परिसरमा यसको व्यवस्थापन सम्बन्धमा सरोकारवालाहरुसंगको छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरीएको थियो सम्बन्धित सरोकारवालाहरुमा सरकारका सम्बन्धित स्थानीय निकायका प्रतिनिधि, धनुषाधामका स्थानीय वासिन्दा, स्थानीय राजनीतिक कार्यकर्ता, नागरिक समाज, पर्यटन व्यवसायी आदिको उपस्थिति रहेको थियो । सरोकारवालाहरुसँगको छलफलको माइन्यूट अनुसूची- १ र फोटोहरु अनुसूची- २ मा राखिएको छ ।

नतिजा

- यो उद्यानको प्रयोजन राम्रो र आवश्यक भएता पनि यसको प्रगति सोचेजित हुन सकेको छैन । तसर्थ दीर्घकालीन योजना वनाउन आवश्यक छ । मनोरम उद्यान निर्माण गरेमा पर्यटकको आवागमन बढ्छ, त्यसकारण पर्यटक आउने खालका योजनाको तर्जुमा गर्न आवश्यक छ । उद्यानभित्र मनोरञ्जन स्थलको व्यवस्था, बाल-उद्यान, उद्यान भित्र घुम्ने बाटो, पार्क, धार्मिक वन, फुल आदिको व्यवस्था सहितको रमणीय उद्यानको निर्माण गरे यसको महत्व अझै बढने छ । मौजूदा पोखरीलाई जल उद्यानको रूपमा विकसित गर्नु उचित हुने छ ।
- कुरिलो, स्टेभिया, धीउ कुमारी जस्ता जडिबुटीको बारेमा जानकारी गराउने र आयमूलक जडिबुटीको खेती गराई यस जिल्लालाई जडिबुटीको जिल्ला वनाउन राम्रो हुन्छ । जडिबुटीका बेर्ना वितरण गर्ने व्यवस्था भएमा जडिबुटी को खेती/उद्योग गराउन सबै जनतालाई टेवा पुग्ने थियो । जडीबटी खेती जनतामा जानु आवश्यक छ ।

- यहाँवाट तालिम दिइएका सहभागीहरूले तालिमको उपयोग गरेका छन् वा छैनन सो पनि अनुगमन गरी तालीम यहाँवाट तालिम दिइएका सहभागीहरूले तालिमको उपयोग गरेका छन् वा छैनन सो पनि अनुगमन गरी तालीम प्राप्तलाई आय आर्जन हुने खालका कार्यक्रम आवश्यकता छ । बेत/पटेल आदि उत्पादन, फुलखेतीबाट बेरोजगारहरूलाई रोजगार प्रदान गर्ने कार्यक्रम संचालन गर्न सकिन्छ ।
- द्वन्द्व काल देखि नै कर्मचारीहरू फिल्डमा नवसेकाले कर्मचारिहरू यहाँ बस्ने व्यवस्था मिलाउन आवश्यक छ ।
- यस जिल्लामा वनस्पतिका कति प्रजाति छन्, सर्भेक्षण गरी तथ्याँक राख्न आवश्यक छ । लोपोन्मुख विरुवा सम्बन्धी स्थानिय जनतामा प्रचार प्रसार र संरक्षण कार्य गर्ने आवश्यक छ ।
- संरचनामा तारबारको व्यवस्था हुन अति आवश्यक छ ।
- सुगन्धित तेल प्रसोधनको लागी प्रशोधन इकाइ राख्ने व्यवस्था भएमा राम्रो हुने थियो ।
- उद्यानको जग्गाको स्पष्ट सीमांकन हुन अति आवश्यक छ ।

२.१.३. सामाजिक सर्भेक्षण

वनस्पति उद्यान रहेको क्षेत्रका आसपासका बासिन्दाहरूमा वनस्पति उद्यानको महत्व, त्यसको उपयोगिता र हाल उद्यानको अवस्था र भविष्यमा गर्ने पर्ने सुधारका बारेमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा पुच्याइरहेको सकारात्मक तथा नकारात्मक असर, सम्भावना र उपयोगिताका साथै भविष्यमा यसबाट गर्न सकिने आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय जस्ता क्रियाकलापहरू सम्बन्धी संभाव्यताको आँकलन गर्न आवश्यकता महसुस गरी यस उद्यानको आसपासमा बसोबास गर्ने बासिन्दाहरूको सामाजिक सर्भेक्षण अध्ययन गरिएको छ । यसको मुख्य उद्देश्य भनेको उद्यानले त्यस क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई पारेको प्रभावको अनुसन्धान तथा सर्वेक्षण गर्नु रहेको थियो । जसबाट त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने बासिन्दाहरूमा श्रृजना हुने नयाँ क्षेत्रको पहिचान समेत हुनु उत्तिकै आवश्यक रहेको छ । यसको नतिजा निम्न बमोजिमको छ ।

नतिजा:

यसको प्रतिबेदन अनुसूची- ३ मा पेश गरिएको छ ।

२.१.४. स्थलगत अवलोकन, वनस्पति सर्वेक्षण तथा अध्ययन

वनस्पति उद्यानले ओगटेको सम्पूर्ण क्षेत्रको वनस्पतिको सर्भेक्षण गरीयो । प्राकृतिक रूपमा रहेका रुख, झाडी, साना विरुवाहरूको सर्भेक्षण पश्चात उद्यानमा लगाइएका विरुवाहरूको समेत सूची तयार गरिएको छ ।

नतिजा

उक्त सर्भेक्षणको आधारमा जम्मा १०३ प्रजातिका विरुवाहरूको पहिचान भएको छ, यसको सूची अनुसूची- ४ मा दिइएको छ ।

२.१.५. जि. आई. एस. नक्शांकन तथा सीमाना सर्भेक्षण

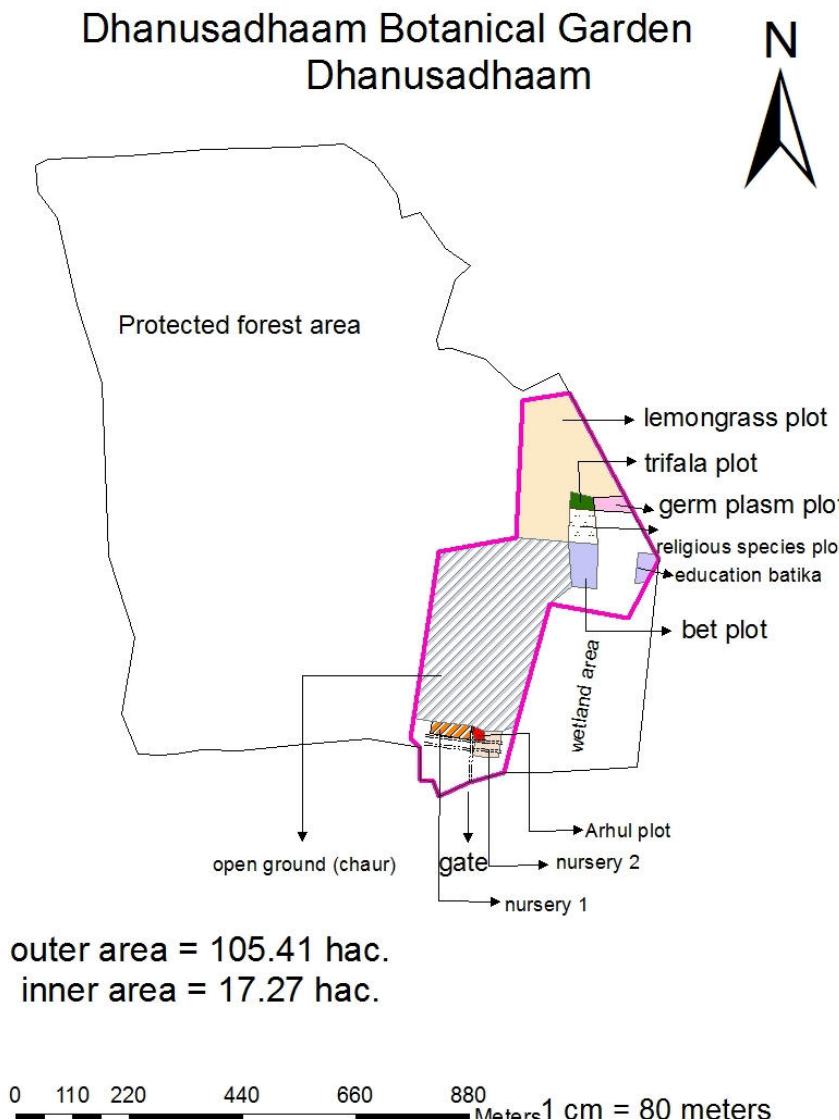
- GIS प्रविधि प्रयोग गरी वनस्पति उद्यानले ओगटेको क्षेत्रफल निकाल्ने कार्य सम्पन्न भयो । सोही सर्भेक्षणको आधारमा वनस्पति उद्यानको नक्सा तयार गरीयो । त्यसकासाथै वनस्पति उद्यानले हाल व्यवस्थापन गरीरहेका क्षेत्रहरूको सर्भेक्षण गरी विभिन्न क्षेत्रहरू निर्धारण पनि गरिएको छ ।

नतिजा

- जि. आई. एस. नक्शांकन तथा सीमाना:
GIS सर्वेक्षणको आधारमा उद्यानको नक्शांकन तथा सीमाना निम्न प्रकारको छ ।

उद्यानले ओगटेको क्षेत्रफल:

सो अनुसार उद्यानको जम्मा १०५.४१ हे. र उद्यानले उपयोग गरेको १७.२७ हे. हुन आयो ।

२.१.६. Landscape डिजाइन

GIS सर्वेक्षणको आधारमा तयार गरीएको GIS नक्सालाई आधार मानेर उद्यानको भावी योजना सहितको Landscape नक्सा तयार गरिएको छ । उद्यानको Landscape Design अनुसूची- ५ मा राखिएको छ ।

२.१.७. SWOT विश्लेषण

व्यवस्थापकीय योजना तयार गर्न सहज होस भन्नाकालागी विभिन्न छलफल र अध्ययनको आधारमा उद्यानको क्षमता, कमी कमजोरीहरु, अवसरहरु र चुनौतिहरुको विश्लेषण पनि गरियो, जसको विवरण निम्न बमोजिम छ ।

क्षमता (STRENGTH)

- १०५ हेक्टर जमीन;
- १३४ विरुवाहरुको स्व तथा पर-स्थानीय संरक्षण;
- प्राकृतिक जंगलको संरक्षण;
- धार्मिक पर्यटकीय स्थलको रूपमा चिनीएको;
- धनुषा मन्दिरबाट १०० मीटर भित्रको दूरीमा ।
- वनस्पति उद्यानका केही पूर्वाधारहरुको निर्माण ।

कमीकमजोरीहरु (WEAKNESSES)

- कम सरकारी बजेट;
- विना शुल्क प्रवेश;
- वनस्पतिहरुको संकलन र संरक्षण कम वैज्ञानिक;
- जग्गाको पूरा सदुपयोग हुन नसकेको ।

अवसरहरु (OPPORTUNITIES)

- सुन्दर र रमणीय उद्यानको निर्माण गर्न सकिने;
- चुरे क्षेत्रमा पाईने दुर्लभ, लोपोन्मुख, रैथाने, आर्थिक, सामाजिक तथा वैज्ञानिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण वनस्पति प्रजातिहरुको संरक्षण गरि वनस्पति उद्यानलाई नमूना वनस्पति उद्यानको रूपमा विकास गर्न सकिने;
- महत्वपूर्ण वनस्पतिहरु सम्बन्धि समसामयिक अध्ययन अनुसन्धान कार्य संचालन गरी प्राप्त उपयोगी नतिजाहरु स्थानीय समूदायमा हस्तान्तरण गर्न सकिने;
- जनसहभागिताको माध्यमबाट महत्वपूर्ण पारिस्थितिकीय प्रणालीहरुको संरक्षण गरी पर्याप्त विकासमार्फत स्थानीय समूदायको सामाजिक-आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउन सकिने;
- वनस्पति संरक्षण र अनुसन्धानकोलागी शैक्षिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिने;
- पर्याप्त विकासमार्फत स्थानीय समूदायको रूपमा विकसित गर्न सकिने संभावना ।

चुनौतिहरु (THREATS)

- प्लाष्टिक र नकुहिने फोहर जम्मा हुने डर;
- पिकनिक र भोज जस्ता क्रियाकलापले बातावरणमा शान्ति खलबलिने डर;
- स्थानीय समूदायको आकांक्षा पूरा नभएमा द्रन्दको शृजना हुने डर ।
- उद्यान भित्रको प्राकृतिक वनको सुरक्षा ।

खण्ड - ३

व्यवस्थापन योजना

३.१. लक्ष्य

संकटापन्न, दुर्लभ, लोपोन्मुख वनस्पति र वन्यजन्तुको स्व तथा पर-स्थानीय संरक्षण गरिने कुरा वन नीति- २०७९ को दफा ११ मा पनि उल्लेख गरीएको हुँदा यसलाई समेत मध्य नजर गरी नेपालमा पाइने विभिन्न प्रकारका वनस्पतिहरूको वैज्ञानिक पहिचान तथा अभिलेखिकरणका साथै अनुसन्धान र प्रविधि विकासको माध्यमबाट समग्र वनस्पति स्रोतको संरक्षण र दिगो उपयोग गर्ने वनस्पति विभागको मूल उद्देश्य अनुरूप यस वनस्पति उद्यानको लक्ष निम्न बमोजिमको छ।

- वनस्पति स्रोतको संरक्षण
- वनस्पति स्रोतको अध्ययन अनुसन्धान र प्रविधि विकास
- व्यावसायीकरण

३.२. उद्देश्य

- १७.२७ हे. मध्ये ५ हेक्टरको क्षेत्रलाई मनोरम र आकर्षक उद्यानको रूपमा विकास गर्ने
- क्षेत्रलाई जैविक विविधता संरक्षण तथा वैज्ञानिक अनुसन्धान स्थलको रूपमा विकास गर्ने।
- पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षण गरी पर्या-पर्यटनको विकास मार्फत उद्यानलाई आत्म निर्भर वनाउने।
- वनस्पतिको अनुसन्धान र विकासको माध्यमबाट स्थानीय समूदायको सामाजिक-आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउने।
- आवासीय भवन, पार्किङ, पर्खाल, सभाकक्ष लगायतका आवश्यक संरचनाहरूको निर्माण तथा हाल भैरहेका संरचनाहरूको मर्मत गर्ने।
- उद्यानको स्तर वृद्धि गरी प्रवेश शुल्क निर्धारण गर्ने।

३.३ कार्यक्रमहरू

- ३.३.१ वनस्पति विविधताको संरक्षण तथा अनुसन्धान गर्ने
- ३.३.२ उद्यानलाई पर्या-पर्यटकीय (Eco-Tourism)स्थलको रूपमा विकसित गर्ने
- ३.३.३ आर्थिक विकासमा सहयोग पुरयाउने
- ३.३.४ स्थानीय समूदायको सहभागिता र समन्वयलाई बढावा दिने
- ३.३.५ सुरक्षा व्यवस्थापन
- ३.३.६ हाल भैरहेका संरचनाहरूको मर्मत तथा आवश्यक संरचनाहरूको निर्माण

३.३.१ वनस्पति विविधताको संरक्षण तथा अनुसन्धान

(क) प्राकृतिक वनको जैविक विविधताको स्व-स्थानीय संरक्षण र व्यवस्थापन

हाल उद्यानको क्षेत्र भित्र ८८.२४ हेक्टर जमीन प्राकृतिक वनको रूपमा रहेको छ। प्राकृतिक जंगल भएपनि यहाँ रुखहरू एकदमै कम र बढी जसो खाली जग्गा देखिन्छ। यसको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न आवश्यक छ। यसकालागी निम्न बमोजिमका कार्यहरू संचालन गरीनेछन्।

- उद्यान भित्रको प्राकृतिक वनमा रहेका वनस्पतिहरूको पहिचान गरी अभिलेखीकरण गर्ने।

- उद्यान भित्रको प्राकृतिक वनको जैविक विविधताको यथाअवस्थामा (स्व-स्थानीय) संरक्षण गरी राख्ने ।
- प्राकृतिक वन एकदमै नांगो देखिएकोले यसको जैविक विविधताको हैसियत बढाउन बृक्षारोपण गर्नु पर्ने ।
  - त्यस क्षेत्र सुहाउँदा विरुवाका प्रजातिहरु छनौट गर्ने ।
  - विरुवाहरु उत्पादन गर्ने
  - बृक्षारोपन गरी संरक्षण तथा अनुगमन गर्ने ।

(ख) वनस्पति विविधताको पर-स्थानीय संरक्षण तथा अनुसन्धान

उद्यान भित्र वनस्पतिहरुको अध्ययन/अवलोकन गर्न विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता तथा सम्बन्धित पेशाकर्मीहरुले भ्रमण गर्ने भएकाले यस उद्यानलाई वनस्पति श्रोतहरु सम्बन्धि सूचना तथा अनुसन्धान केन्द्रको रूपमा विकसित गर्दै वनस्पति संरक्षण तथा सदुपयोग सम्बन्धी शैक्षिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्दै लैजानु पर्ने आवश्यक देखिन्छ । तसर्थ निम्न विधाहरुमा केन्द्रित भएर अनुसन्धान कार्य गर्न प्रस्ताव गरिएको छ ।

- संरक्षण तथा शैक्षिक बाटिकाको निर्माण गर्ने ।
- यो कार्यकोलागी यस क्षेत्रमा पाइने दुर्लभ, लोपोन्मुख, रैथाने, आर्थिक, सामाजिक तथा वैज्ञानिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण वनस्पति प्रजातिहरुका विस्तृत सर्वेक्षण गरी, तिनीहरुको बंशानुश्रोतको संकलनगरी उद्यानको वनस्पति विविधता बाटिकामा लगाई संरक्षण गर्ने ।
- त्यस्ता वनस्पतिहरुको अभिलेख राख्नुकासाथै संरक्षण गर्ने र अनुगमन गर्दै जाने ।
- संरक्षण गरीएका वनस्पतिका जाति/प्रजातिहरुको संकलन गरेको स्थान, मिति, वैज्ञानिक नाम, नेपाली नाम, र स्थानीय नामको अभिलेख सहित लेबल राख्ने ।
- वनस्पति श्रोतहरु सम्बन्धी सूचना प्रबाहका लागी अनुसन्धान तथा सूचना केन्द्रको व्यवस्था गर्ने ।

(ग) जडिबुटी खेती अनुसन्धान, प्रविधि हस्तान्तरण र विस्तार

नेपाललाई जडिबुटीका हिसाबले धनी देशको संज्ञा दिने गरीन्छ । नेपालबाट वर्षेनी हजारौं टन कोरा जडीबुटी तथा गैहकाष्ठ वनपैदावार विभिन्न मुलुकमा निकासी हुन्छन् । ती सबजडीबुटी तथा गैहकाष्ठ वनपैदावार प्राकृतिक वन जंगलबाट संकलन गर्ने गरीन्छ । हाल धेरै किसिमका जडिबुटी रगैहकाष्ठ वनपैदावारहरुको प्राकृतिक श्रोतको उपलब्धतामा कमी आएको महशूस र अनुभव हुदैछ । यहाँ सम्मकि कुनै कुनै प्रजातिहरु लोप हुने अवस्थामा पुगीसकेका छन् । तर हालसम्म नेपालमा जडिबुटी तथा सुगन्धित वनस्पतिको यावसायिक खेतीको प्रयास कमै भएको छ । केही विदेशी सुगन्धित वनस्पतिर चिराइतो, तेजपात, सतावर, सुगन्धवाल, सुगन्धकोकिला, टिमुर, रिड्डा जस्ता स्वदेशी जडीबुटी तथा सुगन्धित वनस्पतिको खेतीको शुरुवात भएको भएतापनिव्यावसायिक रूपमा हुन सकेको छैन ।

त्यसकारण जडिबुटी र गैहकाष्ठ वनपैदावारहरुको खेतीप्रविधिको विकासकोलागी अनुसन्धान गर्नु आवश्यक भएको छ ।

- आर्थिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण र सम्भावित जडीबुटी, सुगन्धित वनस्पति तथा गैहकाष्ठ वनपैदावारको पहिचान गर्ने

- पहिचान भएका मध्येबाट खेती प्रविधि विकासकोलागी छनौट गरी खेती प्रविधि विकासकोलागी अनुसन्धान कार्य शुरु गर्ने
- अनुसन्धानको नतिजा (ज्ञान र शीप) लाइ अभिलेखीकरण गर्ने ।
- अनुसन्धानबाट उपयुक्त ठहरीएका जडीबुटी, सुगन्धित वनस्पति तथा गैहकाष्ठ वनपैदावारको परीक्षण खेती गर्ने ।
- प्राप्त ज्ञान र शीपलाइ तालिमको माध्यमद्वारा समूदायमा हस्तान्तरण गरी आयमूलक कार्यमा सहयोग पुरयाउने ।
- कृषकहरूलाइ जडीबुटी, सुगन्धित वनस्पति तथा गैहकाष्ठ वनपैदावारको व्यावसायिक खेतीतर प्रोत्साहित गर्ने ।
- उत्पादित सुगन्धित वनस्पतिको प्रशोधन र बजारिकरणमा सहयोग गर्ने ।

(घ) पुष्ट खेती अनुसन्धान र प्रविधि हस्तान्तरण

नेपालमा व्यावसायिक फूल खेती (Floriculture) बढीरहेको र यसको संभावना हुँदा हुँदै पनि त्यति ध्यान जान सकेको देखिदैन, तसर्थ यसको विकास, परीक्षण तथा विस्तार गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

- त्यस क्षेत्रमा पाइने स्वदेशी शोभनीय वनस्पतिहरूको सर्वेक्षण, वानस्पतिक अध्ययन र बंशानुश्रोतको संकलन गरी परीक्षण अनुसन्धान गर्ने ।
  - त्यस क्षेत्रमा पाइने स्वदेशी शोभनीय वनस्पतिहरूको सर्वेक्षण गरी शोभनीय फूलहरूको पहिचान गर्ने ।
  - पहिचान भएका संभावित शोभनीय फूलहरूको घरेलूकरण (domestication) गरी खेती संभावनाको अध्ययन गर्नकासाथै खेती प्रविधिको अनुसन्धान गर्ने ।
  - अनुसन्धानको नतिजा (ज्ञान र शीप) लाइ अभिलेखीकरण गरी व्यावसायिकीकरणको संभावनाको अध्ययन गर्ने ।
- त्यस बाहेक प्रचलित व्यापारिक महत्वका शोभनीय फूलहरू (गुलाफ, गल्याडियोलस, लिलि, कार्नेसन, जरबेरा, सुगन्धराज, सुनाखरी आदि) को खेती सम्बन्धी अनुसन्धान गर्ने ।
  - त्यस स्थानको हावापानी सुहाँउदा शोभनीय फूलहरूको पहिचान गर्ने ।
  - पहिचान भएका शोभनीय फूलहरूको खेती प्रविधिको अनुसन्धान गर्ने ।
  - अनुसन्धानबाट उपयुक्त ठहरीएका व्यापारिक महत्वका शोभनीय फूलहरूको परीक्षण खेती गर्ने ।
  - प्राप्त ज्ञान र शीपलाइ तालिमको माध्यमद्वारा समूदायमा हस्तान्तरण गरी आयमूलक कार्यमा सहयोग पुरयाउने ।

३.३.२ उद्यानलाइ पर्या-पर्यटकीय (Eco-Tourism)स्थलको रूपमा विकसित गर्ने

(क) हालको उद्यान विकास कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइ अन्य नयाँ मनोरम र आकर्षक बाटिकाहरू थप्दै जाने ।

उद्यान विकास कार्यक्रम अन्तर्गतका निम्न बाटिकाहरूलाइ सुधार गर्न आवश्यकता छ । यी बाटिकाहरूको सुधार गरी व्यवस्थापन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

- जडिबुटी बाटिकाको सुधार
- सुनाखरी घर
- क्याक्टस घर
- फर्न बाटिका

त्यस्तैगरी व्यवस्थित रूपमा ल्याण्डस्केप नक्सामा देखाइए अनुसार विभिन्न नयाँ बाटिकाहरुको निर्माण गर्नु आबश्यक छ । त्यसकालागी निम्न बाटिकाहरुको प्रस्ताव गरीएको छ ।

- संरक्षण तथा शैक्षिक बाटिका
- जैविक विविधता संरक्षण र शैक्षिक उद्देश्यकालागी संरक्षण तथा शैक्षिक बाटिकाको प्रस्ताव गरीएको छ ।
- गुलाब बाटिका
गुलाब फूलहरुको राजा मानिन्छ, यसको उपस्थिति विना उद्यान अधरो मानिन्छ, त्यसैले नयाँ नयाँ उन्नत जातका प्रजातिहरु थपेर एक आकर्षक गुलाब बाटिका निर्माण गर्न प्रस्ताव गरीउको छ ।
- धनुष बाटिका
धनुषाधामको महत्वलाई कायम राख्नकोलागी एक धनुष बाटिकाको प्रस्ताव गरीएको छ, जसमा एक धनुष राखिनेछ र त्यहाँ अशोक बाटिकाको प्रत्याभूत दिलाउन धार्मिक महत्वका वृक्षहरुको बीचमा विश्राम गृह तथा मनोरम बाटिकाको निर्माण गरीने छ ।
- चौर

३.३.३ आर्थिक विकासमा सहयोग पुरयाउने

१. राजश्व संकलन
उद्यानको स्तर वृद्धि गरी प्रवेश शुल्क निर्धारण गर्ने ।
२. सेवा शुल्क संकलन
  - पुष्प मेला वा प्रदर्शनी आयोजना
  - विरुवा पहिचानको सेवा शुल्क
  - प्रशोधन सेवा शुल्क

३.३.४ मनोरञ्जन स्थल तथा खुला स्थल व्यवस्थापन

- मनोरञ्जन स्थलकोलागी एक अलगै स्थानको व्यवस्था गरीएको छ ।
- आगन्तुकहरुलाई बस्न र आराम गर्नकोलागी खुला स्थलको व्यवस्था गर्ने र एक पेभेलियनको निर्माण गर्ने ।

३.३.५ स्थानीय संघ संस्था र समुदायको सहभागिता र समन्वय

१. प्राकृतिक वन व्यवस्थापन र पर्याप्त-पर्यटनको विकासकोलागी स्थानीय समूह तथा संस्थाको संलग्नता गराउने ।
२. स्थानीय समूह र संस्थाको संलग्नता गराउँदा उद्यानको उद्देश्य विपरित नहुनेगरी गर्ने ।

३.३.६ सुरक्षा व्यवस्थापन

विभिन्न अवान्धित कार्यहरु हुन नदिन, जंगलको सुरक्षा तथा सम्पूर्ण उद्यान क्षेत्रको सुरक्षाकोलागी एक सुरक्षा टोलीको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने देखिन्छ, जुन प्रस्तावित संगठनमा समावेश गरीएको छ ।

३.३.७ मौजूदा पूर्वाधारहरुको मरम्मत गर्ने र नयाँ संरचनाहरुको निर्माण गर्ने

- पर्खाल लगाउने

- तारवार लगाउने
- आवासीय भवन
- वनस्पति सूचना केन्द्र तथा सभा कक्ष निर्माण गर्ने
- पालेघर निर्माण
- एयर कन्डीसन ग्रीन हाउस
- पेभेलियन
- शौचालय निर्माण
- पार्किङ स्थल
- सिचाइ तथा खानेपानी व्यवस्था
- उपकरण तथा मेशीनरी औजारहरु (प्रशोधन इकाइ समेत) खरीद
- यातायातको साधन (मोटर)
- उपकरणहरु

३.४ प्रस्तावित संगठन

उपरोक्त कार्यक्रम संचालनकोलागी निम्न बमोजिमको संगठन प्रस्ताव गरीएको छ । यो धनुषाधाम वनस्पति उद्यान जिल्ला वनस्पति कार्यालय धनुषाको मातहतमा रहने छ, र हालकै दरवन्दीबाट कार्य संचालन हुने छ ।

तर यसको क्षेत्रफल र कार्यक्षेत्र हेर्दा यसको संगठन विस्तार हुनु पर्ने देखिन्छ । यसकोलागी निम्न किसिमको दरवन्दी हन आवश्यक देखिन्छ ।

क्र. सं	पद	उच्चान व्यबस्थापन शाखा	अनुसन्धान तथा बिकास शाखा	रसायन प्रयोगशाला शाखा	सुरक्षा शाखा
१	वनस्पति अधिकृत - (रा.प.द्वि.प्रा.) वन/बोटानी	१	-	-	-
२	सहायक वनस्पति अधिकृत - रा.प.तृ.(प्रा.) वन/बोटानी	-	१	-	-
३	सहायक वनस्पति अधिकृत - रा.प.तृ.(प्रा.) केमेट्री,इन्जी.	-	-	१	-
४	असिएण्ट बोटानिष्ट- रा.प.अ.प्र.(प्रा.) वन/बोटानी	-	१	-	-
५	असिएण्ट बोटानिष्ट- रा.प.अ.प्र.(प्रा.) केमेट्री,इन्जी.	-	-	१	-
६	नायब सुब्बा- रा.प.अ.प्र.(प्र.) प्रशासन/लेखा	१	-	-	-
७	लेखापाल - रा.प.अ.प्र.(प्र.) प्रशासन/लेखा	१	-	-	-
८	हेड फिल्ड असिएण्ट-रा.प.अ.द्वि.(प्रा.) वन/बोटानी	-	१	-	-
९	फिल्ड असिएण्ट-रा.प.अ.तृ.(प्रा.) वन/बोटानी	-	१	-	-
११	कार्यालय सहायक (कामदार) /श्रेणी विहीन	२	-	१	-
१२	हे.सवारी चालक /श्रेणी विहीन	१	-	-	-
१३	दैनिक ज्यालादारी	-	५	-	-
१४	सुरक्षा अधिकारी रा.प.अ.प्र.	-	-	-	१
१५	सुरक्षा गार्ड	-	-	-	४
	जम्मा	६	९	३	५

खण्ड - ४

कार्य योजना

क्र.सं.	कार्य विवरण	परिमाण/इकाइ	वर्ष				
			प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ	पञ्चम
१.०	वनस्पति विविधताको संरक्षण तथा अनुसन्धान						
१.१	प्राकृतिक वनको जैविक विविधताको स्व-स्थानीय संरक्षण र व्यवस्थापन						
क	उद्यान भित्रको प्राकृतिक वनमा रहेका वनस्पतिहरूको पहिचान गरी अभिलेखीकरण गर्ने ।						
ख	उद्यान भित्रको प्राकृतिक वनको जैविक विविधता यथाअवस्थामा (स्व-स्थानीय) संरक्षण गरी राख्ने ।						
ग	उद्यान भित्रको प्राकृतिक वनको जैविक विविधताको हैसियत बढाउन विरुद्धा उत्पादन, वृक्षारोपण, र संरक्षण तथा अनगमन गर्ने ।	१०००० विरुद्धाहरु					
१.२	वनस्पति विविधताको पर-स्थानीय संरक्षण र अनुसन्धान						
क	यो कार्यकोलागी यस क्षेत्रमा पाइने दुर्लभ, लोपोन्मुख, रैथाने, आर्थिक, सामाजिक तथा वैज्ञानिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण वनस्पति प्रजातिहरूका विस्तृत सर्वेक्षणगरी, तिनीहरूको वंशानुश्रोतको संकलनगरी उद्यानको वनस्पति विविधता बाटिकामा लगाई संरक्षण गर्ने ।						
ख	संरक्षण गरीएका वनस्पतिका जाति/प्रजातिहरूको संकलन गरेको स्थान, मिति, वैज्ञानिक नाम, नेपाली नाम, र स्थानीय नामको अभिलेख सहित लेबल राख्ने ।						
ग	वनस्पति श्रोतहरू सम्बन्धी सूचना प्रबाहक लागी अनुसन्धान तथा सूचना केन्द्रको व्यवस्था गर्ने ।						
घ	वनस्पति विविधता बाटिका निर्माण गरी व्यवस्थापन गर्ने						
२.०	जडीबुटी खेती अनुसन्धान, प्रविधि हस्तान्तरण र विस्तार	१.१४ हे					
२.१	त्यस क्षेत्रमा पाइने आर्थिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण र सम्भावित जडीबुटी, सुगन्धित वनस्पति तथा गैङ्काष्ठ वनपैदावारको खेती प्रविधि विकासकोलागी अनुसन्धान गर्ने ।						
	आर्थिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण र सम्भावित जडीबुटी, सुगन्धित वनस्पति तथा गैङ्काष्ठ वनपैदावारको परिवर्तन गर्ने						
	परिवर्तन भएकाको खेती प्रविधि विकासकोलागी छनौट गरी खेती प्रविधि विकासकोलागी अनुसन्धान कार्य शुरू गर्ने						
	अनुसन्धानको नतिजा (ज्ञान र शीप) लाइ अभिलेखीकरण गर्ने ।						
	अनुसन्धानबाट उपयुक्त ठहरीएका जडीबुटी, सुगन्धित वनस्पति तथा गैङ्काष्ठ वनपैदावारको परीक्षण						

क्र.सं.	कार्य विवरण	परिमाण/इकाइ	वर्ष				
			प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ	पञ्चम
	खेती गर्ने ।						
	प्राप्त ज्ञान र शीपलाइ तालिमको माध्यमद्वारा समूदायमा हस्तान्तरण गरी आयमूलक कार्यमा सहयोग पुरयाउन कृषकहरूलाई जडीबुटी, सुगन्धित वनस्पति तथा गैहकाष्ठ वनपैदावारको व्यावसायिक खेतीतर प्रोत्साहित गर्ने						
	उत्पादित सुगन्धित वनस्पतिको प्रशोधन र बजारिकरणमा सहयोग गर्ने ।						
२.२	पुष्ट खेती अनुसन्धान, प्रविधि हस्तान्तरण र बिस्तार	१.०८ हे					
२.२.१	त्यस क्षेत्रमा पाइने स्वदेशी शोभनीय वनस्पतिहरूको सर्वेक्षण, वानस्पतिक अध्ययन र बंशानुश्रोतको संकलन गरी परीक्षण अनुसन्धान गर्ने ।						
	त्यस क्षेत्रमा पाइने स्वदेशी शोभनीय वनस्पतिहरूको सर्वेक्षण गरी शोभनीय फूलहरूको पहिचान गर्ने						
	पहिचान भएका संभावित शोभनीय फूलहरूको घरेलूकरण (domestication) गरी खेती संभावनाको अध्ययन गर्नकासाथै खेती प्रविधिको अनुसन्धान गर्ने ।						
	लगाइएको विरुवाहरूको विस्तृत parameter तयार गरी अध्ययन गर्ने ।						
	अनुसन्धानको नतिजा (ज्ञान र शीप) लाइ अभिलेखीकरण गर्ने ।						
	स्वदेशी शोभनीय वनस्पतिहरूको व्यावसायीकरण गर्न अध्ययन गर्ने ।						
२.२.२	त्यस बाहेक प्रचलित व्यापारिक महत्वका शोभनीय फूलहरू (गुलाफ, ग्ल्याडियोलस, लिलि, कार्नेसन, जरबेरा, सुगन्धराज, सुनाखरी आदि) को खेती सम्बन्धी अनुसन्धान गर्ने ।						
	त्यस स्थानको हावापानी सुहाँउदा शोभनीय फूलहरूको पहिचान गर्ने ।						
	पहिचान भएका शोभनीय फूलहरूको खेती प्रविधिको अनुसन्धान गर्ने ।						
	अनुसन्धानबाट उपयुक्त ठहरीएका व्यापारिक महत्वका शोभनीय फूलहरूको परीक्षण खेती गर्ने						
	प्राप्त ज्ञान र शीपलाइ तालिमको माध्यमद्वारा समूदायमा हस्तान्तरण गरी आयमूलक कार्यमा सहयोग पुरयाउने ।						
३.०	उच्चानलाइ पर्याप्यटकीय स्थलको रूपमा विकसित गर्ने						
३.१	उच्चान विकास कार्यक्रम अन्तरगतका मौजूदा बाटिकाहरूको सुधार तथा निरन्तरता						
	जडिबुटी बाटिकाको सुधार गरी बढी से बढी सनाखरीका प्रजातिहरूको संकलन तथा व्यवस्थापन गर्ने	३२०० ब मी					
	सुनाखरी घरको सुधार गरी बढी से बढी सनाखरीका प्रजातिहरूको संकलन तथा व्यवस्थापन गर्ने	१ संख्या					
	क्याक्टस घरको सुधार गरी बढी से बढी क्याक्टसका प्रजातिहरूको संकलन तथा व्यवस्थापन गर्ने	१ संख्या					

क्र.सं.	कार्य विवरण	परिमाण/इकाइ	वर्ष			
			प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ
	फर्न बाटिकाको सुधार गरी बढी से बढी फर्नहरुका प्रजातिहरुको संकलन तथा व्यवस्थापन गर्ने	३६० व मी				
३.२	नयाँ बाटिकाहरु थप्दै जाने।					
क	जैविक विविधता बाटिका निर्माण तथा व्यवस्थापन	४९७५ व मी				
ख	गुलाब बाटिका निर्माण तथा व्यवस्थापन	५६० व मी				
ग	धनुष बाटिका निर्माण तथा व्यवस्थापन	१.०७ हे				
घ	चौर निर्माण तथा व्यवस्थापन	२००० व मी				
४.०	सेवा शुल्क तथा राजश्व					
	उद्घानको स्तर वृद्धि गरी प्रवेश शुल्क निर्धारण गर्ने।					
	पुष्प प्रदर्शनीको आयोजन गर्ने					
	विरुद्ध पहिचान सेवा शुल्क लिने					
५.०	स्थानीय संघ संस्था र समूदायको सहभागिता र समन्वय					
	सुरक्षा, व्यवस्थापन र पर्याप्तताको विकासकोलागी स्थानीय समूह तथा संस्थाको संलग्नता गराउन काय योजना तयार गर्ने					
	कार्य योजनानसार सहभागिता तथा समन्वय गर्ने गराउने					
६.०	सुरक्षा व्यवस्थापन					
	सुरक्षा टोलीको व्यवस्था गर्ने					
७.०	जग्गा उद्घानको नाममा नामसारी गर्ने					
८.०	मौजूदा पूर्वाधारहरुको मरम्मत गर्ने र नयाँ संरचनाहरुको निर्माण गर्ने					
क	पर्खाल लगाउने	७५० र मी				
	डिजाइन गर्ने					
	निर्माण गर्ने					
ख	तरवार लगाउने	१४५० र मी				
	डिजाइन गर्ने					
	निर्माण गर्ने					
ग	आवासीय भवन	१ संख्या				
	डिजाइन गर्ने					
	निर्माण गर्ने					

क्र.सं.	कार्य विवरण	परिमाण/इकाइ	वर्ष			
			प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ
घ	वनस्पति सूचना केन्द्र तथा सभा कक्ष निर्माण गर्ने	१ संख्या				
	डिजाइन गर्ने					
	निर्माण गर्ने					
ङ	पालेघर निर्माण	२ संख्या				
	डिजाइन गर्ने					
	निर्माण गर्ने					
च	एयर कन्डीसन ग्रीन हाउस	१ संख्या				
	डिजाइन गर्ने					
	निर्माण गर्ने					
छ	पेमेलियन	१ संख्या				
	डिजाइन गर्ने					
	निर्माण गर्ने					
ज	शौचालय निर्माण	१ संख्या				
	डिजाइन गर्ने					
	निर्माण गर्ने					
झ	पार्किङ स्थल	१००० ब मी				
	डिजाइन गर्ने					
	निर्माण गर्ने					
ञ	सिचाइ तथा खानेपानी व्यवस्था	१ संख्या				
	डीप बोरिङ					
	खानेपानी					
ट	उपकरण तथा मेशीनरी औजारहरू खरीद					
	प्रशोधन इकाइ	१ संख्या				
	यातायातको साधन (मोटर)	१ संख्या				
	अन्य उपकरणहरू	आवश्यकतानुसार				

खण्ड - ५
अनुमानित लागत

क्र.सं.	कार्य विवरण	परिमाण /इकाइ	वार्षिक लागत					जम्मा रु हजारमा
			प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ	पञ्चम	
१.०	वनस्पति विविधताको संरक्षण तथा अनुसन्धान							
१.१	प्राकृतिक वनको जैविक विविधताको स्व-स्थानीय संरक्षण र व्यवस्थापन							
	उद्यान भित्रको प्राकृतिक वनमा रहेका वनस्पतिहरूको पहिचान गरी अभिलेखीकरण गर्ने ।		१००	१५०				२५०
	उद्यान भित्रको प्राकृतिक वनको जैविक विविधता यथाअवस्थामा (स्व-स्थानीय) संरक्षण गरी राख्ने ।		२००	२५०	३००	३५०	४००	१५००
	उद्यान भित्रको प्राकृतिक वनको जैविक विविधताको हैसियत बढाउन विरुद्धा उत्पादन, बृक्षारोपण, र संरक्षण तथा अनगमन गर्ने ।	१०००० विरुद्धाहरु	५००	७५०	६००	६५०	७००	३०००
१.२	वनस्पति विविधताको पर-स्थानीय संरक्षण र अनुसन्धान							
	यो कार्यकोलागी यस क्षेत्रमा पाइने दुलभ, लोपोन्मुख, रैथाने, आर्थिक, सामाजिक तथा वैज्ञानिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण वनस्पति प्रजातिहरूका विस्तृत सर्वेक्षणगरी, तिनीहरूको बंशानुश्रोतको संकलनगरी उद्यानको वनस्पति विविधता बाटिकामा लगाई संरक्षण गर्ने ।		२००	२५०	३००	३५०	४००	१५००
	संरक्षण गरीएका वनस्पतिका जाति/प्रजातिहरूको संकलन गरेको स्थान, मिति, वैज्ञानिक नाम, नेपाली नाम, र स्थानीय नामको अभिलेख सहित लेबल राख्ने ।		२००	२५०	३००	३५०	४००	१५००
	वनस्पति श्रोतहरु सम्बन्धी सूचना प्रबाहका लागी अनुसन्धान तथा सूचना केन्द्रको व्यवस्था गर्ने ।		२००	२५०	३००	३५०	४००	१५००
२.०	जडिवुटी खेती अनुसन्धान, प्रविधि हस्तान्तरण र विस्तार	१.१४ हे						
२.१	त्यस क्षेत्रमा पाइने आर्थिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण र सम्भावित जडिवुटी, सुगन्धित वनस्पति तथा गैङ्काष्ठ वनपैदावारको खेती							

क्र.सं.	कार्य विवरण	परिमाण /इकाइ	वार्षिक लागत					जम्मा रु हजारमा
			प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ	पञ्चम	
	प्रविधि विकासकोलागी अनुसन्धान गर्ने ।							
	आर्थिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण र सम्भावित जडीबुटी, सुगन्धित वनस्पति तथा गैहकाष्ठ वनपैदावारको पहिचान गर्ने ।		१००					१००
	पहिचान भएकाको खेती प्रविधि विकासकोलागी छनौट गरी खेती प्रविधि विकासकोलागी अनुसन्धान कार्य शुरू गर्ने ।		३००	३५०	४००	४५०	५००	२०००
	अनुसन्धानको नतिजा (ज्ञान र शीप) लाइ अभिलेखीकरण गर्ने ।		५०	१००	१५०	२००	२५०	७५०
	अनुसन्धानबाट उपयुक्त ठहरीएका जडीबुटी, सुगन्धित वनस्पति तथा गैहकाष्ठ वनपैदावारको परीक्षण खेती गर्ने ।		३००	३५०	४००	४५०	५००	२०००
	कृषकहरूलाई जडीबुटी, सुगन्धित वनस्पति तथा गैहकाष्ठ वनपैदावारको व्यावसायिक खेतीतिर प्रोत्साहित गर्न प्राप्त ज्ञान र शीपलाई तालिमको माध्यमद्वारा समूदायमा हस्तान्तरण गरी आयमूलक कार्यमा सहयोग पुर्याउने ।		२००	२५०	३००	३५०	४००	१५००
	उत्पादित सुगन्धित वनस्पतिको प्रशोधन र बजारिकरणमा सहयोग गर्ने ।		२००	२५०	३००	३५०	४००	१५००
२.२	पुष्ट खेती अनुसन्धान, प्रविधि हस्तान्तरण र विस्तार	१.०८ हे						
२.२.१	त्यस क्षेत्रमा पाइने स्वदेशी शोभनीय वनस्पतिहरूको सर्वेक्षण, वानस्पतिक अध्ययन र बंशानुश्रोतको संकलन गरी परीक्षण अनुसन्धान गर्ने ।							
	त्यस क्षेत्रमा पाइने स्वदेशी शोभनीय वनस्पतिहरूको सर्वेक्षण गरी शोभनीय फूलहरूको पहिचान गर्ने		१००	१५०				२५०
	पहिचान भएका संभावित शोभनीय फूलहरूको घरेलूकरण (domestication) गरी खेती संभावनाको अध्ययन गर्नकासाथै खेती प्रविधिको अनुसन्धान गर्ने ।		२००	२५०	३००	३५०	४००	१५००
	लगाइएको विरुवाहरूको विस्तृत parameter तयार गरी अध्ययन गर्ने ।		५०	१००	१५०	२००	२५०	७५०
	अनुसन्धानको नतिजा (ज्ञान र शीप) लाइ अभिलेखीकरण गर्ने ।		५०	१००	१५०	२००	२५०	७५०

क्र.सं.	कार्य विवरण	परिमाण /इकाइ	वार्षिक लागत					जम्मा रु हजारमा
			प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ	पञ्चम	
	स्वदेशी शोभनीय वनस्पतिहरूको व्यावसायीकरण गर्न अध्ययन गर्ने ।		१००	१५०	२००	२५०	३००	१०००
२.२.२	त्यस बाहेक प्रचलित व्यापारिक महत्वका शोभनीय फूलहरू (गुलाफ, ग्ल्याडियोलस, लिलि, कार्नेसन, जरबेरा, सुगन्धराज, सुनाखरी आदि) को खेती सम्बन्धी अनुसन्धान गर्ने ।							
	त्यस स्थानको हावापानी सुहाउँदा शोभनीय फूलहरूको पहिचान गर्ने ।		५०	१००				१५०
	पहिचान भएका शोभनीय फूलहरूको खेती प्रविधिको अनुसन्धान गर्ने ।		३००	३५०	४००	४५०	५००	२०००
	अनुसन्धानबाट उपयुक्त ठहरीएका व्यापारिक महत्वका शोभनीय फूलहरूको परीक्षण खेती गर्ने		३००	३५०	४००	४५०	५००	२०००
	प्राप्त ज्ञान र शीपलाइ तालिमको माध्यमद्वारा समूदायमा हस्तान्तरण गरी आयमूलक कार्यमा सहयोग पुरयाउने ।		३००	३५०	४००	४५०	५००	२०००
३.०	उद्यानलाई पर्याप्तकीय स्थलको रूपमा विकसित गर्ने							
३.१	उद्यान विकासको कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने	३२०० ब भी						
	जडिबुटी बाटिकाको सुधार गरी व्यवस्थापन गर्ने		३००	२००	२५०	३००	३५०	१४००
	सुनाखरी घरको सुधार गरी बढी से बढी सनाखरीका प्रजातिहरूको संकलन तथा व्यवस्थापन गर्ने		२५०	२००	२५०	३००	३५०	१३५०
	क्याक्टस घरको सुधार गरी बढी से बढी क्याक्टसका प्रजातिहरूको संकलन तथा व्यवस्थापन गर्ने		२५०	२००	२५०	३००	३५०	१३५०
	फर्न बाटिकाको सुधार गरी बढी से बढी फर्नहरूका प्रजातिहरूको संकलन तथा व्यवस्थापन गर्ने	३६० ब भी	२००	२५०	३००	३५०	४००	१५००
३.२	नयाँ बाटिकाहरू थप्दै जाने ।							
क	जैविक विविधता बाटिका निर्माण	०.४१७५ हे	३००					३००
	डिजाइन तयार गर्ने		२५					२५
	निर्माण गर्ने			३००				३००

क्र.सं.	कार्य विवरण	परिमाण /इकाइ	वार्षिक लागत					जम्मा रु हजारमा
			प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ	पञ्चम	
	व्यवस्थापन			२५०	३००	३५०	४००	१३००
ख	गुलाब बाटिका निर्माण	५६० ब मी						
	डिजाइन तयार गर्ने		१०					१०
	निर्माण गर्ने			४००				४००
	व्यवस्थापन			२५०	३००	३५०	४००	१३००
ग	धनुष बाटिका निर्माण	१.०७ हे						
	डिजाइन तयार गर्ने		२५					२५
	निर्माण गर्ने			१०००				१०००
	व्यवस्थापन			२५०	३००	३५०	४००	१३००
घ	चौर निर्माण	२००० ब मी		५००				५००
	व्यवस्थापन			२००	२५०	३००	३५०	११००
४.०	सेवा शुल्क तथा राजश्व							
	उद्यानको स्तर वृद्धि गरी प्रवेश शुल्क निर्धारण गर्ने ।							
	पुष्प प्रदर्शनीको आयोजना गर्ने		३००	३५०	४००	४५०	५००	२०००
	विरुद्ध पहिचान सेवा शुल्क लिने							
५.०	स्थानीय संघ संस्था र समूदायको सहभागिता र समन्वय							
	सुरक्षा, व्यवस्थापन र पर्याप्तिटनको विकासकोलागी स्थानीय समूह, गैर सरकारी संस्थाको संलग्नता गराउन कार्य योजना तयार गर्ने		५०					५०
	कार्य योजनानुसार सहभागिता तथा समन्वय गर्ने गराउने		२००	२५०	३००	३५०	४००	१५००
६.०	सुरक्षा व्यवस्थापन							
	सुरक्षा टोलीको व्यवस्था गर्ने		१०००	१०००	२०००	२०००	३०००	९०००
७.०	जग्गा उद्यानको नाममा नामसारी गर्ने		३००					३००

क्र.सं.	कार्य विवरण	परिमाण /इकाइ	वार्षिक लागत					जम्मा रु हजारमा
			प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ	पञ्चम	
८.०	मौजूदा पूर्वाधारहरुको मरम्मत गर्ने र नयाँ संरचनाहरुको निर्माण गर्ने							
क	पर्खाल लगाउने	७५० र मी						
	डिजाइन गर्ने			२५				२५
	निर्माण गर्ने				४५००			४५००
ख	तरवार लगाउने	१४५० र मी						
	डिजाइन गर्ने			२५				२५
	निर्माण गर्ने				१४५०	१४५०		२९००
ग	आवासीय भवन	१ संख्या						
	डिजाइन गर्ने			५०				५०
	निर्माण गर्ने				५०००			५०००
घ	वनस्पति सूचना केन्द्र तथा सभा कक्ष निर्माण गर्ने	१ संख्या						
	डिजाइन गर्ने			५०				५०
	निर्माण गर्ने				५०००			५०००
ङ	पालेघर निर्माण	२ संख्या						
	डिजाइन गर्ने			१०				१०
	निर्माण गर्ने				२०००			२०००
च	एयर कन्डीसन ग्रीन हाउस	१ संख्या						
	डिजाइन गर्ने				५०			५०
	निर्माण गर्ने					१००००		१००००
छ	पेभेलियन	१ संख्या						
	डिजाइन गर्ने				५०			५०
	निर्माण गर्ने					२५००		२५००

क्र.सं.	कार्य विवरण	परिमाण /इकाइ	वार्षिक लागत					जम्मा रु हजारमा
			प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ	पञ्चम	
ज	शौचालय निर्माण	१ संख्या						
	डिजाइन गर्ने		१०					१०
	निर्माण गर्ने			५००				५००
भ	पार्किङ स्थल	१००० ब मी						
	डिजाइन गर्ने			१०				१०
	निर्माण गर्ने				२०००			२०००
ज	सिचाइ तथा खानेपानी व्यवस्था	१ संख्या						
	डीप बोरिङ		१५००					१५००
	खानेपानी			३००				३००
ट	उपकरण तथा मेशीनरी औजारहरु खरीद							
	प्रशोधन इकाइ	१ संख्या		१०००				१०००
	सवारी साधन (गाडि)	१ संख्या		५०००				५०००
	अन्य उपकरणहरु	आवश्यकतानुसार	३००	३५०	४००	४५०	५००	२०००
जम्मा			९०२०	१७८२०	३०७००	२६०००	१४४५०	९७९९०

खण्ड - ६

अपेक्षित उपलब्धी तथा सुभाव

६.१. अपेक्षित उपलब्धी

यो कार्य योजनाबाट निम्न बमोजिमका उपलब्धीहरु अपेक्षा गरीएको छ ।

१. धनुषाधाम वनस्पति उद्यान पूर्वी नेपालमा वनस्पतिको संरक्षण, अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने केन्द्रको रूपमा विकसित हुने छ र वनस्पतिहरुको अध्ययन/अवलोकन गर्ने विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता तथा सम्बन्धित पेशाकर्मीहरुकोलागी वनस्पति श्रोतहरु सम्बन्ध सूचना तथा अनुसन्धानकेन्द्रको रूपमा विकसित भई वनस्पति संरक्षण तथा सदुपयोग सम्बन्धी जिज्ञासाको समाधान गर्न योगदान पुऱ्याउने छ ।
२. पूर्वी नेपालको तराई तथा चुरे क्षेत्रमा पाईने दुर्लभ, लोपोन्मुख, रैथाने, आर्थिक, सामाजिक तथा वैज्ञानिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण सम्पूर्ण वनस्पति प्रजातिहरुको संरक्षण गर्ने नमूना वनस्पति उद्यानको रूपमा विकसित हुनकासाथै त्यस भेगका वनस्पति विविधताको संरक्षण हुने छ ।
३. जडिबुटी र गैढकाष्ठ वनपैदावारहरु र फूल खेतीको प्रविधि विकासकोलागी अनुसन्धान गरी अनुसन्धानबाट उपयुक्त ठहरीएका व्यापारिक महत्वका जडिबुटी र गैढकाष्ठ वन पैदावारहरुका साथै शोभनीय फूलहरुको व्यावसायिक खेतीतिर स्थानीय समुदायलाई सम्मिलित गराउने कार्यक्रमबाट स्थानीय समुदायको आय आर्जनमा सहयोग पुग्न जाने छ ।
४. हालको उद्यान मनोरम र आकर्षक स्थलको रूपमा विकसित हुने छ, त्यसकासाथै नयाँ बाटिकाहरु खासगरी धनुष बाटिकाको व्यवस्थापनले उद्यान पर्याप्त-पर्यटकीय (Eco-Tourism) स्थलको रूपमा विकसित हुने छ र आगन्तुकहरुको संख्यामा बढ्दि हुदै जाने छ । तत्पश्चात प्रवेश शुल्क तथा अन्य शुल्कहरुबाट उद्यानलाई राजश्वको रूपमा आय हुने छ ।
५. हाल नांगो रूपमा रहेको उद्यान भित्रको प्राकृतिक वनको सुरक्षा हुनकासाथै वनको हैसियत बढन जाने र संरक्षण हुने छ ।
६. प्रशोधन इकाइको स्थापनाले जडीबुटी तथा सुगन्धित तेलयुक्त विरुवाहरुको खेतीमा संलग्न समुदायलाई प्रशोधनको सुविधा उपलब्ध हुनेछ ।

६.२. सूभावहरु

१. प्रस्तावित कार्यक्रमहरु संचालन गर्नको लागि समयमै आवश्यक बजेट तथा स्रोतसाधनको व्यवस्था हुनुपर्ने ।

पूर्वी नेपालको तराई तथा चुरे क्षेत्रमा पाईने दुर्लभ, लोपोन्मुख, रैथाने, आर्थिक, सामाजिक तथा वैज्ञानिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण सम्पूर्ण वनस्पति प्रजातिहरुको संरक्षण गर्ने धनुषाधाम वनस्पति उद्यानको भूमिका महत्वपूर्ण छ, तसर्थ प्रस्तावित कार्यक्रमहरु स्वीकृत गराई संचालन गर्नकोलागी आवश्यक श्रोत साधनको व्यवस्था गर्नु मुख्य दायित्व हुन जान्छ, वनस्पति विभागले यसमा पहल गर्नु अति आवश्यक छ ।

२. कार्य सम्पादनमूलक अनुगमन तथा मूल्यांकन

कार्यक्रम स्वीकृत भइ सुचारु भएपछि कार्यको अनुगमन तथा मूल्यांकन सही तरिकाले गर्नु आवश्यक छ । वनस्पति विभागले यसमा प्रमुख भूमिका निर्बाह गर्नु पर्दछ । वनस्पति विभागले अर्धवार्षिक रूपमा कार्य प्रगतिको अनुगमन तथा मूल्यांकन गरी आवश्यक सुभाव तथा निर्देशन प्रदान गर्ने छ ।

३. आगन्तुकहरुको सूझाव तथा विचारको सम्मान तथा मूल्यांकन

उद्यानका क्रियाकलाप र व्यवस्थापन सम्बन्धमा आगन्तुकहरुको विचार र सूझावहरुको अमूल्य योगदान रहन्छ । तसर्थ उद्यानमा दृश्यावलोकन वा शैक्षिक भ्रमण वा पिकनिक वा अन्य उद्देश्यले भ्रमण गर्न आउने आगन्तुकहरुको अनुभव, विचार र सूझावहरु सम्बन्धीसूचना लिने व्यवस्था मिलाउन सकेभव्यमा के कस्तो सुधार गर्दा राम्रो हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा राम्रा सूझावहरु प्राप्त हन सक्छन् । त्यस्ता विचारहरुको सम्मान तथा मूल्यांकन गरी भविष्यमा सुधार गर्दै जान सकिन्छ ।

४. प्राकृतिक वनको संरक्षण कार्यमा जनसहभागितामा जोड दिने

प्राकृतिक जंगलले ढाकेको क्षेत्रको सफल संरक्षण र व्यवस्थापनमा उद्यानको आसपास बसोबास गर्ने छिमेकीहरुको चासो रहीरहन्छ । उनीहरु त्यसमा आफ्नो सहभागिताको आशा गरीरहेका हुन्छन् । उद्यानलाई पनि उनीहरुको सहयोग आवश्यक हुन्छ । त्यसकारण छिमेकीहरुसंगको असल व्यवहारले धेरै समस्याहरुको समाधानमा सहयोग पुग्न जान्छ । त्यसकारण प्राकृतिक जंगलको संरक्षण र व्यवस्थापनमा जनसहभागिताको सिद्धान्त अपनाउनु नै उचित देखिन्छ । धनुषाधाम संरक्षित वन समितिसंगको सहकार्य पनि त्यतिकै महत्वपर्ण हुन सक्छ ।

५. आचार संहिता

उद्यानमा दृश्यावलोकन वा शैक्षिक भ्रमण वा पिकनिक वा अन्य उद्देश्यले भ्रमण गर्न आउने आगन्तुकहरुकोलागी आचार संहिता लागूगर्न उचित देखिन्छ । आगन्तुकहरुको जानकारीकोलागी उनीहरुले पालना गर्नु पर्ने नियमहरु सूचना पाटीमा देखिने स्थानमा राख्नु उचित हुन्छ । उदाहरणकालागी निम्न आचार संहितालाई पालना गराउनु आवश्यक देखिन्छ,

- उद्यान क्षेत्रलाई सफा राख्नौ ।
- उद्यान क्षेत्र भित्रका जैविक विविधताको संरक्षण गर्नौ ।
- उद्यान क्षेत्र भित्रका कुनै किसिमका विरुवा नउखेलौ र फूलहरु नटिपौ ।
- उद्यान क्षेत्रमा फोहर नफालौ ।
- उद्यान क्षेत्र भित्र आगो उत्पन्न गर्ने बस्तुहरु नछोडौ ।
- उद्यान क्षेत्र भित्र मदिरा सेवन गर्न सख्त मनाही छ ।

६. नियमको पालना

यो उद्यान पूर्णत सरकारी स्वामित्व भित्र पर्ने हुनाले सम्पूर्ण काम कारबाहीहरुमा सरकारी नीति र नियम लागू हुनेछन् ।

७. कार्य क्षेत्र

उद्यानलाई सक्षम र स्तरयुक्त वनाउनकोलागी एक जना असिस्टेण्ट बोटानिष्ट धनुषाधाम मै आवासीय रूपमा रहने र सहायक वनस्पति अधिकृतले कम्तीमा हप्ताको एक पटक उद्यानको सुपरीबेक्षण गर्न पर्ने व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक देखिन्छ ।

८. प्रवेश शुल्क

हाल यस उद्यान भित्र प्रवेश गर्न शुल्क लिने व्यवस्था गरीएको छैन ता पनि यसको निर्माण कार्य पूरा भैसके पछि प्रवेशकोलागी शुल्क निर्धारण गर्नु उचित हुन्छ ।

ਅਨੁਸੂਚੀਹਰੁ

अनुसूची- १

सरोकारवालाहरुसँगको छलफलको माइन्यूट

आज भित्र छब्बीवावड उत्तमा किन प्रस कर्त्तपति उद्घान द्यनुणा चाम्भमा उद्घानको व्यवस्थापन घोजना तथारी गर्नको लाग्ने तप-
स्तोलका पदाधिकारीहरुको उपस्थितीमा छलफल उरी निश्च
अनुसारका क्रियाकलापहरु व्यवस्थापन घोजना तथारीमा चाम्भेश
गर्ने चिह्न- गरिए, विष्णु द्वारा छलफल गाएपो।

तपसील

क्र.सं.	नाम	पद	संस्था/ठेगाना	दृष्टांश्च
१.	जगद्दीपा राजेश	उद्घान	प्रधानमंत्री (प्रधानमंत्री)	प्रधानमंत्री
२.	देव नारायण महेश	→ सचिव अनुधान संस्थान	व्यापार विभाग	व्यापार विभाग
३.	रामपाल छाड्य	मे.वर्करप नेपाल एमाल	नेपाल	नेपाल
४.	चर्यपालगामी फिल्म्स	- काठ्यानुदाम नेपाल	नेपाल	नेपाल
५.	शिव सिंह चाहवे	अ.तथा मु.उद्योग व्यवस्थापन विभाग	विभाग	विभाग
६.	रामाईश्वर खाटौ	के.हाईस्कूल (माल)	माल	माल
७.	भूमी द्वितीय			प्रधानमंत्री
८.	देवी कुमारी रामेश			प्रधानमंत्री
९.	कृष्ण रामादौ			प्रधानमंत्री
१०.	रामसीरोदाहार			प्रधानमंत्री
११.	रामउद्गाम चाहवे	- नेपाल रेडिओ टेलिविजन	नेपाल रेडिओ टेलिविजन	नेपाल रेडिओ टेलिविजन
१२.	राम उपेन्द्र दाहा			प्रधानमंत्री

१३ लिएरिया नामांकनका दृष्टांश्च

१४.	महेश्वर द्वारा दी लितार्हा लक्ष्य	कृष्ण राम
१५.	लम्पुनाथ दाहा द्वारा दी लितार्हा लक्ष्य	लम्पुनाथ दाहा
१६.	रामनारायण पाठ्य अनेक.पा.एमाल द्वारा दी लितार्हा	रामनारायण
१७.	रिविता तामाकार स.वी.अ. वनस्पति विभाग	विभाग
१८.	हर्षश राय अ.वी.	हर्षश राय
१९.	लालुगाम द्वारा वनस्पति विभाग (लालुगामी)	लालुगामी
२०.	प्राप्ति लालुगाम द्वारा वनस्पति विभाग	प्राप्ति लालुगामी
२१.	राम द्वारा दी लितार्हा लक्ष्य	राम
२२.	लालुगामी द्वारा दी लितार्हा लक्ष्य	लालुगामी
२३.	राम द्वारा दी लितार्हा लक्ष्य	राम
२४.	राम नराहुन द्वारा दी लितार्हा लक्ष्य	राम नराहुन
२५.	मोगाम द्वारा दी लितार्हा लक्ष्य	मोगाम
२६.	महेश्वर द्वारा दी लितार्हा लक्ष्य	महेश्वर
२७.	रामपाल द्वारा दी लितार्हा लक्ष्य	रामपाल
२८.	मरीली पाठ्य, ह.पि.क	मरीली
२९.	राजु द्वारा दी लितार्हा लक्ष्य	राजु
३०.	मोहन द्वारा दी लितार्हा लक्ष्य	मोहन
३१.	मोहन द्वारा दी लितार्हा लक्ष्य	मोहन
३२.	तामिकुमार, काठ्यानुदाम व्यवस्थापन विभाग	तामिकुमार

अनुसूची- २
सरोकारवालाहरुसँगको छलफलका फोटोहरु

अनुसूची- ३

सामाजिक-आर्थिक सर्वेक्षण

सामाजिक आर्थिक सर्वेक्षणको आवश्यकता

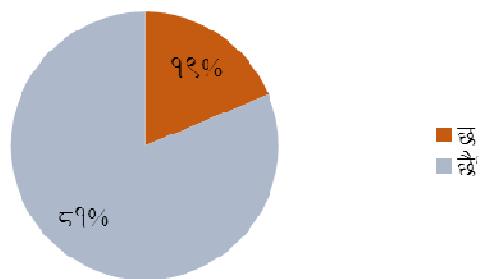
धनुषा जिल्लामा अविस्थित धनुषाधाम वनस्पति उद्यानले त्यस क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा पुऱ्याइरहेको सकारात्मक तथा नकारात्मक असर, सम्भावना र उपयोगीता साथै भविष्यमा यसबाट गर्न सकिने आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय जस्ता क्रियाकलापहरु सम्बन्धमा आवश्यकता महसुस गरी यो अध्ययन गरिएको छ। जसको मुख्य उद्देश्य भनेको उद्यानले त्यस क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई पारेको प्रभावको अनुसन्धान तथा सर्वेक्षण गर्नु नै रहेको थियो। जसबाट त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने बासिन्दाहरूमा सृजना हुने नयाँ क्षेत्रको पहिचान समेत हुनु उत्तिकै आवश्यक रहेको छ। यस्ता आवश्यकताको सम्बोधन गर्नको लागि सामाजिक-आर्थिक पक्षको सर्वेक्षण गरिएको हो।

अध्ययन विधि, क्षेत्र तथा नमुना छनौट

यो अध्ययन धनुषाधाम वनस्पति उद्यान क्षेत्र र त्यस क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई आधार मानेर गरिएको हो। लक्षित अध्ययनले त्यस क्षेत्रमा बस्ने बासिन्दाहरूको आर्थिक तथा सामाजिक पक्ष, वनस्पति उद्यानको बारेमा चेतना, धनुषाधाम वनस्पति उद्यानको उपभोग तथा अवस्था, व्यवहारिक ज्ञान तथा जानकारी, उद्यानको वर्तमान अवस्था र भविष्यको सम्भावना सम्बन्धिको विश्लेषण गर्नु नै यसको मुख्य उद्देश्य रहेको हुँदा त्यससँग सम्बन्धित पद्धतिहरूलाई उपयोग गरिएको छ। नमुना छनौटका लागि करीब ३९ जना व्यक्तिलाई लिइएको थियो।

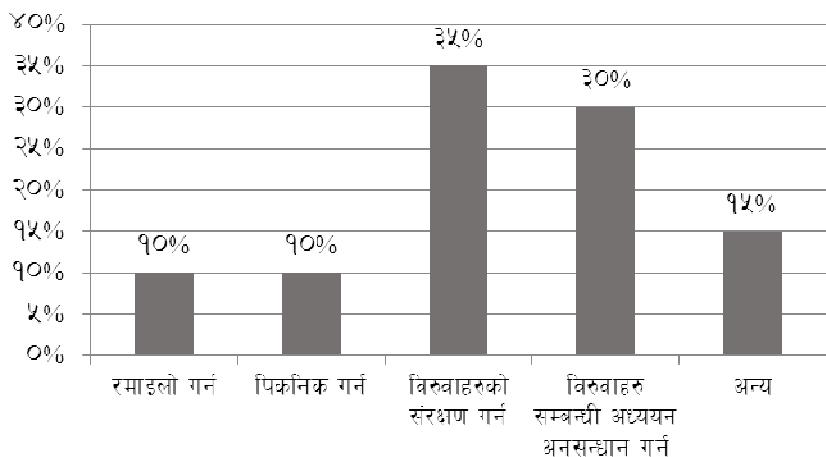
वनस्पति उद्यानको महत्व

अध्ययनको क्रममा नमुना छनौटमा परेकाहरूलाई हामीले तपाईंहरूलाई वनस्पति उद्यानको महत्वबारे थाहा छ कि छैन भन्ने प्रश्नहरूमा अधिकांशले वनस्पति उद्यानको महत्वको बारेमा आफुहरूलाई जानकारी रहेको बताए। जसमा थाहा छ भन्ने तर्फको प्रतिशत हेर्दा ८१ प्रतिशत रह्यो र थाहा छैन भन्ने भन्नेतर्फको प्रतिशत हेर्दा १९ प्रतिशत रह्यो। जुन अध्ययनबाट के प्रष्ट हुन्छ भन्ने वनस्पति उद्यानका महत्व र यसले पार्ने प्रभावको बारेमा स्थानीयहरूलाई राम्रो ज्ञान समेत रहेको पाइयो। जसलाई तलको पाइचार्टमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ।

वनस्पति उद्यानको महत्वबारे थाहा भएका उत्तरदाताहरूलाई हामीले पुनः प्रश्न गर्यो, की तपाईंको विचारमा वनस्पति उद्यान के लागि निर्माण गरिन्छ वा वनाइन्छ भन्ने सन्दर्भमा उनीहरू मध्ये अधिकांशले हामीले छनौटमा सोधेका बुँदाहरूलाई नै छनौट गरे। जसमा वनस्पति उद्यान वनाइनुको कारणमा रमाइलो गर्न, पिकनिक खान, विरुवाहरुको संरक्षण गर्न, विरुवाहरु सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्न लगायतका बुँदाहरु समावेश गरिएको थियो। त्यस मध्ये अधिकांश सहभागीहरूले

वनस्पति उद्यान वनाउनु कारण त्यस क्षेत्रमा रहेक विरुवाहरुको संरक्षण गर्न तथा विरुवाहरु सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्नु रहेको भन्नेमा आफ्नो धारणा उल्लेख गरेका थिए । जसलाई तलको चित्रमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

धनुषाधाम वनस्पति उद्यानको वर्तमान अवस्था

वनस्पति विभागले उद्यानलाई कसरी व्यवस्थित, आकर्षक तथा फलदायीयुक्त वनाउन सकिन्छ, भन्नेमा केन्द्रीत रही विविध कार्यहरु गरिरहेको छ । यसका लागि विभागले सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह, स्थानीय बासिन्दाहरुसँग सहयोग तथा समन्वय गरी कार्य गरिरहेको छ । जसले गर्दा धनुषाधाम वनस्पति उद्यान क्षेत्रको अवस्थाको पहिले भन्दा अहिले राम्रो भएको त्यस क्षेत्रका बासिन्दाहरुको बताउछन् । वनस्पति उद्यानलाई अभ राम्रो वनाउने सन्दर्भमा भ्यु टावर वनाउने, फुल खेती तथा जडिबुटी खेती सम्बन्धी तालिम दिनुपर्नेमा जोड दिएका थिए ।

सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको अपेक्षा तथा सुझाव

धनुषाधाम वनस्पति उद्यानलाई आगामी दिनमा कस्तो वनाउन उपयोगी होला भन्ने सन्दर्भमा सहभागी व्यक्तिहरुवाट विभिन्न किसिमका प्रतिक्रिया आएका छन् । जुन यसप्रकार छन् :

- जडिबुटीहरु संरक्षण गर्ने खालको तालिम मुलक कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्यो ।
- वनस्पति उद्यानलाई सुरक्षित गर्न कम्पाउण्ड वालले घेर्नु पर्ने ।
- विरुवाहरु सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान र जडिबुटी खेती सम्बन्धी तालिम दिन जरुरी छ ।
- उचित किसिमको संरक्षण हुनु पर्यो ।
- वनस्पति उद्यानमा सुरक्षा व्यवस्था हुनु आवश्यक छ ।
- अध्ययन भ्रमणलाई प्रोत्साहन दिने खालको कार्यक्रमहरु ल्याउनु पर्यो ।
- उद्यानलाई व्यवस्थापन गरी यो भन्दा अभ राम्रो र सुन्दर वनाउने ।

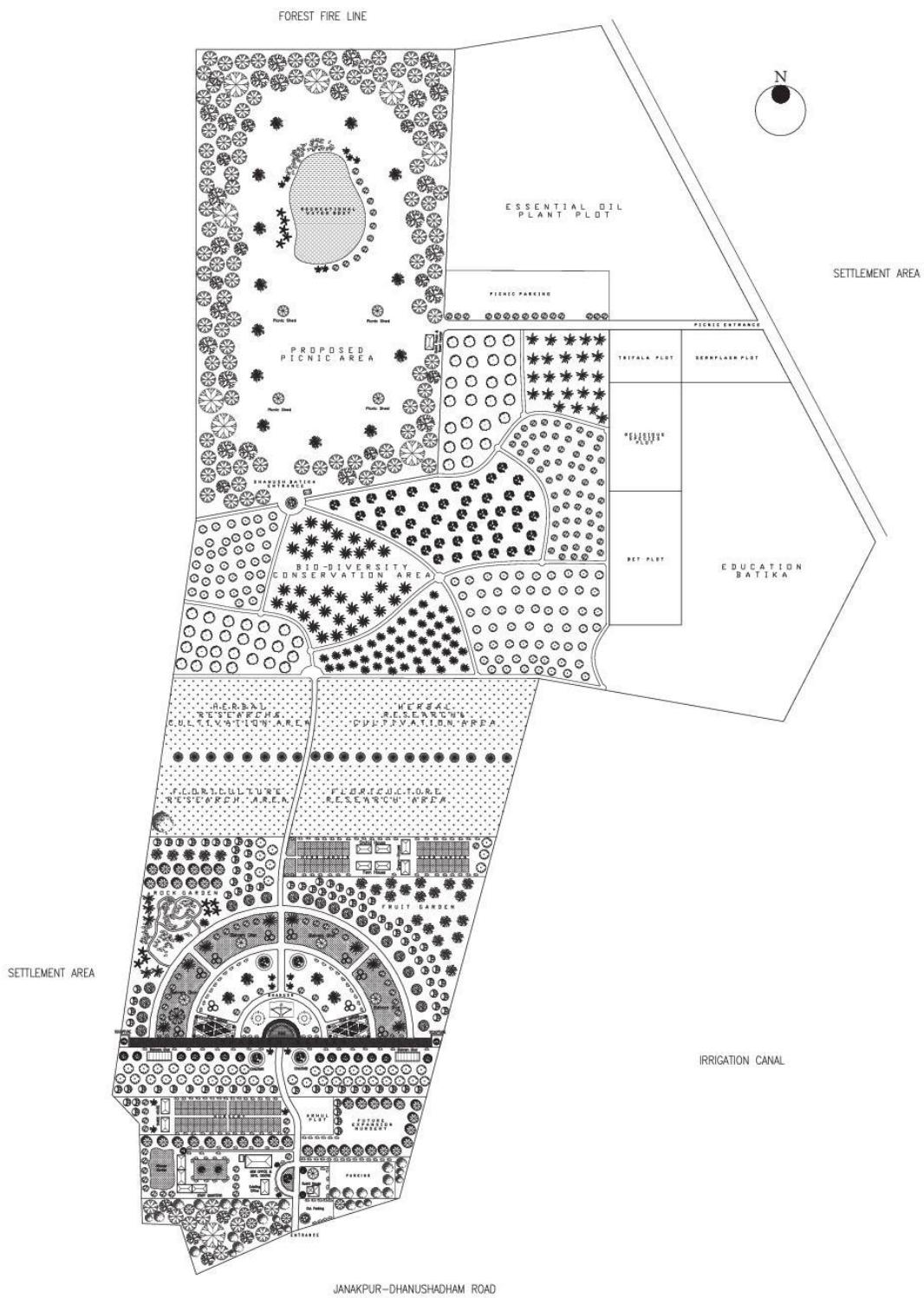
अनुसूची- ४
उद्धानमा लगाइएका विरुवाहरुको सूची

S. No.	Botanical name	Common name	Nepali name
1.	<i>Abrus precatorius</i> L.		लालगेडी
2.	<i>Acacia catechu</i> (L. f.) Willd.	Cutch	खयर
3.	<i>Acorus calamus</i> L.	Sweet fljg	बोझो
4.	<i>Aegle marmelos</i> (L.) Correa	Marmelos	बेल
5.	<i>Jgave americana</i> L.	Jgave	केतुकी
6.	<i>Albizia lebbeck</i> (L.) Benth.		सिरिस
7.	<i>Aloe vera</i> (L.) Burm .f	Aloe	घ्र्यूकुमारी
8.	<i>Ananas comosus</i> (L.) Merr.	Pine apple	भूइकटहर
9.	<i>Anogeissus latifolius</i> (Roxb. ex DC.) Bedd.		बाँझी
10.	<i>Artemisia indica</i> Willd.	Mugwort	तितेपाती
11.	<i>Asparjgus racemosus</i> Willd.	Wild asparjgus	सतावरी
12.	<i>Azadirachta indica</i> A. Juss.	Neem	निम
13.	<i>Bambusa arundinacea</i>	Bamboo	बाँस
14.	<i>Bauhinia purpurea</i> L.	Ebony	टाँकी
15.	<i>Bougainvillea glabra</i> Choisy	Bougainvillea	बेगमबेली
16.	<i>Bryophyllum pinnatum</i> (L. f.)Oken		पथ्थरचट्टा
17.	<i>Butea monosperma</i> (Lam.) Taub.	Flame of the forest	पलास
18.	<i>Calamus acanthospathus</i> Griff.	Cane	बेत
19.	<i>Callistemon lanceolatus</i> (Sm.) Sweet	Bottle brush	कल्कफुल
20.	<i>Calotropis gigantea</i> (L.) W. T. Aiton	Madar	आँक
21.	<i>Canna indica</i> L.	Indian shots	सर्वदा
22.	<i>Cassia fistula</i> L.	Indian laburnum	राजवृक्ष
23.	<i>Catharanthus roseus</i> (L.) G. Don	Periwinkle	सदाबहार
24.	<i>Centella asiatica</i> (L.) Urb.	Pennywort	घोडताप्रे
25.	<i>Cestrum nocturnum</i> L.	Night jasmine	रातकीरानी
26.	<i>Chlorophytum arundinaceum</i> Baker		सेतो मुस्ती
27.	<i>Chrysopogon zezanoides</i> (L.) Roberty	Vetiver	खसखस
28.	<i>Cinnamomum camphora</i> (L.) J. Presl	Camphor	कपुर
29.	<i>Cinnamomum glaucescens</i> (Nees) Hand. – Mazz		सुगन्धकोकिला
30.	<i>Cinnamomum tamala</i> (Buch.-Ham) Nees et Eberm	Cinnamon	तेजपात
31.	<i>Cocos nucifera</i> L.	Coconut	नारिवल
32.	<i>Croton</i> sp.		क्रोटोन
33.	<i>Curcuma zeodaria</i> Rosc.	Turmeric	बनहल्दी
34.	<i>Cycas pectinata</i> Buch.-Ham.	Cycas palm	जगर

S. No.	Botanical name	Common name	Nepali name
35.	<i>Cymbopogon martini</i> (Roxb) W. Watson	Ginger grass	जिन्जरग्रास
36.	<i>Cymbopogon citratus</i>	Citronella	सिट्रोनेला
37.	<i>Cymbopogon flexuosus</i> (Nees ex. Steud) W. Watson	Lemongrass	लेमनग्रास
38.	<i>Dalbergia sissoo</i> Roxb.	Sissoo	सिसौ
39.	<i>Datura metel</i> L.	Datura	धतुरो
40.	<i>Delonix regia</i> (Bojer ex Hook. f.) Rafin	Goldmohr	गोलमोहर
41.	<i>Duranta repens</i> L.	Dew plant	निलकाडा
42.	<i>Eclipta prostrata</i> (L.) (L.		भूंगराज
43.	<i>Elaeocarpus sphaericus</i> (Gaertn.) K. Schum.	Bead tree	रुद्राक्ष
44.	<i>Euphorbia roylaena</i> Boiss.		सिउँडी
45.	<i>Ficus benghalensis</i> L.	Banyan tree	वर
46.	<i>Ficus benjamina</i> L.	Benjamin tree	समी
47.	<i>Ficus elastica</i> Roxb. ex Hornem.	Rubber plant	रवर
48.	<i>Ficus lacor</i> Buch.-Ham.		पाकर
49.	<i>Ficus nemoralis</i> Wall. ex Miq.		डुम्री
50.	<i>Ficus religiosa</i> L.	Bodhi tree	पिपल
51.	<i>Gardenia jasminoides</i>	Gardenia	इन्द्रकमल
52.	<i>Gossypium herbaceum</i> L.	Cotton	कपास
53.	<i>Haldina cordifolia</i> (Willd. ex Roxb.) Ridsdale		कर्मा
54.	<i>Hibiscus rosa-sinensis</i> L.	Shoe flower	घण्टेफूल
55.	<i>Holarrhena pubescens</i> (Buch. – Ham.) Wall. ex G. Don		इन्द्रजौ
56.	<i>Jasminum sambac</i> (L.) Ait.		बेली
57.	<i>Jatropha curcas</i> L.	Jatropha	सजिवन
58.	<i>Justicia adhatoda</i> L.		असुरो
59.	<i>Justicia</i> sp.		
60.	<i>Madhuca longifolia</i>	Butter tree	मौवा
61.	<i>Mangifera indica</i> L.	Mango	आप
62.	<i>Melia azedarach</i> L.	Bead tree	बकाइनो
63.	<i>Mimosa pudica</i> L.	Touch me not	लज्जावती
64.	<i>Moringa oleifera</i> Lam.	Drumstick	सहीजन
65.	<i>Morus alba</i> L.	Mulberry	किम्बु
66.	<i>Mucuna pruriens</i> (L.) DC.		काउसो
67.	<i>Murraya paniculata</i> (L.) Jack		कामिनी
68.	<i>Nerium indicum</i> Mill.	Oleander	करविर
69.	<i>Nyctanthes arbor-tristis</i> L.	Coral jasmine	पारिजात
70.	<i>Ocimum sanctum</i> L.	Holy basil	तुलसी
71.	<i>Opuntia monacantha</i> (Willd.) Haw.		नागपानी
72.	<i>Philodendron</i> sp.		मनिप्लान्ट

S. No.	Botanical name	Common name	Nepali name
73.	<i>Phoenix dactylifera</i>	Date palm	खजुर
74.	<i>Phyllanthus emblica</i> L.	Goose berry	अमला
75.	<i>Piper longum</i> L.	Long pepper	पिपला
76.	<i>Plumbago zeylanica</i> L.		चितु
77.	<i>Poinsettia pulcherrma</i> Grah	Poinsettia	लालुपाते
78.	<i>Psidium guajava</i> L.	Guava	अम्बा
79.	<i>Pterocarpus marsupium</i> Roxb.		विजयशाल
80.	<i>Punica granatum</i> L.	Pome granate	अनार
81.	<i>Rauvolfia conesens</i>	Serpentine	सर्पगन्धा
82.	<i>Rauvolfia serpentina</i> (L.) Benth Kurtz	Serpentine	सर्पगन्धा
83.	<i>Santalum album</i> L.	Sandal wood	श्रीखण्ड
84.	<i>Saraca asoka</i> (Roxb.) De Wilde	Asok tree	अशोक
85.	<i>Schleichera oleosa</i> (Lour.) Oken		कुसुम
86.	<i>Shorea robusta</i> Gaertn.	Sal tree	साल
87.	<i>Tabernaemontana</i>		टक्कर
88.	<i>Terminalia arjuna</i> (Roxb. ex DC.) W & A		अर्जुन
89.	<i>Terminalia bellirica</i> (Gaertn.) Roxb	Belleric myroblon	बर्रे
90.	<i>Terminalia chebula</i> Retz.	Chebulic myroblon	हर्रे
91.	<i>Thysanolaena maxima</i> (Roxb) Kuntze	Broom plant	अमिसो
92.	<i>Tinospora sinensis</i> (Lour.) Merr	Giloe	गुर्जो
93.	<i>Vitex negundo</i> L.		सिमली
94.	<i>Withania somnifera</i> Dunal.		अश्वगन्धा
95.	<i>Woodfordia fruticosa</i> (Linn) Kurtz		धयाँरो

अनुसूची- ५ : उद्यानको Landscape डिजाइन

PROJECT TITLE:

PROPOSED PLAN FOR DHANUSHADHAM BOTANICAL GARDEN
DHANUSHADHAM, JANAKPUR

PREPARED BY: SMART PVT. LTD.
ANAMNAGAR, KATHMANDU

SCALE:

0 5 10 20 30 50 100 200 METERS

DATE: JESTHA 28, 2072

सन्दर्भ सामाग्रीहरु

जिल्ला वनस्पति कार्यालय, धनुषाधाम : वार्षिक प्रतिवेदन (२०७९)

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय : प्रस्तावित वनस्पति र वनस्पति स्रोत सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७९

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय (२०७९) : वन नीति, २०७९

वनस्पति विभाग, देवरिया वनस्पति उच्चान : पञ्चवर्षीय व्यवस्थापन योजना

वनस्पति विभाग : वनस्पति विभागको O & M सर्भेक्षण प्रतिवेदन

Botanic Garden Conservation International: *Starting a Botanic Garden*

Botanic Garden Conservation International (April, 1995): A handbook for Botanic Gardens on the Reintroduction of Plants to the Wild

Department of Plant Resources : *Management Plan of National Botanical Garden (2071-2075), Godawari, Lalitpur, Nepal*

Department of Plant Resources : *Management Plan of World Peace Biodiversity Garden, (WPBDG), Pokhara, Kaski, Nepal*

E.Beckmann (December, 2000): *Evaluation in Botanic Gardens- Luxury or necessity Number 21*

Jackson, Peter S. Wyse (1999): *Experimentation of a large scale – an analysis of the holdings and resources of botanic gardens. In Magazine of Botanical gardens Conservation International Vol. 3 No.3 pp. 27*

Wikipedia, the free encyclopedia: en.wikipedia.org